

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ**

Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебі

қол жазба құқығында

Курбанов Ольга Анартаевич

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛҚЫНЫҢ ОСАЛ
ТОПТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ**

«7M041 - Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04101 - Мемлекеттік басқару» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару
магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші _____ Ракишева Б.И., ә.ғ.к
(қолы)

Жоба қорғауға жіберілді: « _____ » _____ 2022 ж.

Мемлекеттік саясаттың
ұлттық мектебінің _____ Абдикаликова М.Н.
директоры:

Нұр-Сұлтан, 2022

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ.....	5
ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ	8
ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ.....	24
ТАЛДАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ	34
ҚОРЫТЫНДЫ.....	49
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	52
ҚОСЫМШАЛАР.....	55

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылды:

1 Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94 «Тұрғын үй қатынастары туралы» заңы.

2 Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы N 39 Заңы.

3 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V. Еңбек кодексі Кодексі.

4 Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 28 мамырдағы № 326 қаулысы.

5 Медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қаңтардағы № 44 бұйрығы.

Қысқартулар мен белгілер

ҚР – Қазақстан Республикасы

ЭЫДҰ – Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы

ҮЕҰ – Үкіметтік емес ұйымдар

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы

АҚШ - Америка Құрама Штаттары

ДДСҰ – Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы

ММ – Мемлекеттік мекеме

ОЖБ – оңалтудың жеке бағдарламасы

МӘС – Медициналық-әлеуметтік сараптама

ММ – Мемлекеттік мекеме

БАҚ – Бұқаралық ақпарат құралдары

ЕТКД – Ең төменгі күнкөріс деңгейі

КЕҰ – Коммерциялық емес ұйым

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Жаһандық дамудың үрдістері мен сын-қатерлерін ескере отырып, Қазақстанда «Қазақстан-2050» Стратегиясына, елдің 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму тұжырымдамасына, мемлекеттік және салалық бағдарламаларға және басқа да бағдарламалық құжаттарға сәйкес әлеуметтік жаңғыртудың жаңа кезеңі жүзеге асырылуда. ҚР Әлеуметтік саясатының басты мақсаты азаматтардың әлеуметтік қауіпсіздігі мен әл-ауқатын қамтамасыз ету болып табылады. Оған қол жеткізу және қолдау өз кезегінде халықтың әлеуметтік тәуекелдерін басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру және оның жүзеге асуын қолдау арқылы қамтамасыз етіледі.

Қазіргі таңда Қазақстанда халықтың әлеуметтік осал топтарына азаматтардың 11 санаты жатады, олардың жалпы саны 4 млн. астам адамды құрайды. 2017 жылы жүргізілген «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы» бағыты бойынша жүргізілген әлеуметтік зерттеудің нәтижелері сұралғандардың 44,6% мемлекет тарапынан материалдық қолдаусыз әлеуметтік жағынан осал топтарына және олардың отбасыларының аман қалуы қиын деп есептейтінін көрсетті [1].

Қазақстан Республикасының даму стратегиясында халықтың осал топтарын қорғау маңызды бөлім болып табылады. Әлеуметтік сала қоғамның басты рөлін атқарады. Осыған орай Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған күндерден бастап халықтың осал топтарына аса көңіл бөліп келеді. Халықтың осал топтары-бұл өмір жағдайларына байланысты тұрғын үйінен, асыраушысынан немесе еңбек ету қабілетінен айырылған (немесе мүлдем болмаған) азаматтар. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі N 94 «Тұрғын үй қатынастары туралы» заңының 68-бабына сәйкес Халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарына:

- 1) Ұлы Отан соғысының ардагерлері;
- 2) Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар;
- 3) Мүмкіндіктері шектеулі балалары бар отбасылар отбасылары;
- 4) Ұзақ мерзімді аурулардың ауыр түрлерімен ауыратын азаматтар;
- 5) Зейнеткерлер;
- 6) Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар жатады;
- 7) Қандастар;
- 8) Төтенше жағдайларға байланысты тұрғын үйінен айырылған адамдар;
- 9) Көпбалалы аналар, көпбалалы отбасылар;
- 10) Адам өмірін құтқару кезінде, құқық тәртібін қорғау кезінде қаза тапқан адамдардың отбасылары;
- 11) толық емес отбасылар жатады [2].

Әлеуметтік тәуекелдер-біздің қоғамда бұл ел экономикасының үлкен әлсіздігі, өйткені ол осал халықтың белгілі бір пайызының проблемаларын шешуді талап етеді. «Тәуекел» сөзінің өзі қауіпті елемеу арқылы сәттілікке жақындау ретінде түсіндіріледі. Технологиялық өркениет жолымен адамзат тәуекелдер мен қауіптер өндірісін арттырады.

Әлеуметтік тәуекелдер жергілікті, өңірлік деңгейде де, сондай-ақ бүкіл әлемдік қоғамдастық деңгейінде де әлеуметтік шиеленіс деңгейінің көрсеткіші болып табылады. Осы ұстанымдардан әлеуметтік тәуекел деп қоғамның әлеуметтік саласында туындайтын, жағымсыз әлеуметтік салдары бар, жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың және тұтастай қоғамның өміріне әсер ететін қауіпті түсінуге болады.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2019 жылғы 2 қыркүйектегі жолдауында халықтың, әсіресе әлеуметтік жағынан осал топтардың өмір сүру деңгейі төмен болғандықтан тым көп несие алуы және олардың тұрғын үй алу мәселесі қиын екендігін атап өтті [3].

Әлеуметтік қорғау жүйесінің даму деңгейі бүгінгі күннің сын-қатерлеріне тиісінше сәйкес келмейді, оған жүктелген міндеттер толық көлемде орындалмайды, әлеуметтік осалдықтың өсуі халықтың әртүрлі әлеуметтік осал топтары арасында әлеуметтік шиеленістің ықтимал өсуіне, сондай-ақ әлеуметтік жанжалдардың туындауына себеп болуы мүмкін. Айта кету керек, әлеуметтік қақтығыстар мен әлеуметтік тәуекелдер арасында ішкі байланыс бар. Тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесі қақтығыстарды басқару және консенсусқа қол жеткізу жүйесі болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы, сондай-ақ ҚР халқының осал топтарының әлеуметтік тәуекелдерді басқару теориясы мен практикасын одан әрі жетілдіру жолдарын іздеу магистрлік жобаны зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтады.

Тәуекел түсінігін ашатын және тәуекелдерді әртүрлі негіздер мен түрлерге қарай жіктейтін жұмыстардың көптігіне қарамастан, олардың ерекше әртүрлілігі ретінде «әлеуметтік тәуекел» түсінігін анықтау мәселесі әлі де жеткілікті дамымағанын атап өткен жөн.

Магистрлік жобаның мақсаты: Қазақстан Республикасы халқының осал топтарының әлеуметтік тәуекелдерін басқарудың теориясы мен тәжірибесін зерттей отырып, оның ішіндегі мүмкіндігі шектеулі азаматтардың әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты басқару жүйесін жетілдіру болып табылады.

Аталған мақсатқа жету үшін зерттеу барысында мынадай негізгі міндеттер қойылды:

1. Қазақстан Республикасы халқының осал топтарының әлеуметтік тәуекелдерді басқару ұғымы және олардың ағымдағы жағдайын зерттеу;
2. Халықтың осал топтарының әлеуметтік тәуекелдерін басқарудағы халықаралық тәжірибені талдау;
3. Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың ағымдағы жағдайына талдау және мемлекет тарапынан қолдау шараларын зерттеу
4. Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты басқару жүйесін жетілдіру;

Зерттеу объектісі –Қазақстан Республикасы халқының осал топтары.

Зерттеу пәні – Қазақстан Республикасы халқының мүмкіндіктері шектеулі азаматтарының әлеуметтік тәуекелдерін басқаруда мемлекеттік басқару жүйесі.

Зерттеу сұрағы - Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты басқару жүйесін қалай жетілдіруге болады?

Гипотеза - Халықтың осал топтарының әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың жаңа құралдарын дамыту және енгізу арқылы еліміздің әлеуметтік саясатын дамытуға, сондай-ақ мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың әлеуметтік тәуекелдерді басқару жүйесін жақсартуға белгілі бір үлес қосуға болады.

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізін әлеуметтік тәуекелдерді басқару, әлеуметтік үдерістерді басқару, халықтың әлеуметтік осал топтарымен әлеуметтік жұмыс теориясы мен тәжірибесі, әлеуметтік қорғау және әлеуметтік әл-ауқат саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрайды.

Одан бөлек, зерттеудің ақпараттық базасын әлеуметтік тәуекелдерді басқару процестерін жетілдірумен айналысатын шетелдік және отандық ұйымдардың құжаттары мен материалдары, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының ақпараттық материалдары, мемлекеттік статистика және әлеуметтік зерттеулер деректері, ғылыми жарияланымдар, жинақтар құрады. ғылыми жарияланымдар, конференция материалдары, БАҚ және Интернеттегі жарияланымдар.

Әдебиетке шолу

«Әлеуметтік тәуекел» категориясының анықтамасы әлеуметтік тәуекелдерді басқаруда принципті мәнге ие. Бүгінгі таңда тәуекел ұғымы көптеген пәндердің концептуалды аппаратына мықтап енді, оның ішінде «әлеуметтік тәуекел» термині әлеуметтік ғылымдардың әртүрлі салаларында: әлеуметтануда, психологияда, әлеуметтік жұмыста, құқықтануда, менеджментте кеңінен қолданылады және пәнаралық сипатқа ие.

«Әлеуметтік тәуекел» түсінігі әртүрлі жолдармен түсіндіріледі, бұл ұғымға анықтамалардың айтарлықтай алуан түрлілігі бар. Осы уақытқа дейін ғалымдар «әлеуметтік тәуекелдің» жалпы қабылданған бірыңғай анықтамасын ұсынбаған.

Әлеуметтік тәуекелдердің қолданыстағы анықтамаларын талдау әлеуметтік тәуекел түсінігінің мәнін анықтайтын бірнеше негізгі көзқарастардың бар екенін көрсетті. Біріншіден, әлеуметтік тәуекел әдетте адамның жасанды және оған әсер ететін басқа да өндірістік факторлармен тікелей байланысты болмайтындығына қарамастан өзінің ең төменгі күнкөріс деңгейінде өмір сүруін қамтамасыз ете алмайтын жағдай ретінде қарастырылады. Дегенмен, ұғымға кеңірек көзқарас адам өмірінің ол үшін жай ғана емес, көбінесе болмыстың мәнін анықтай алатын салаларын қамтуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік тәуекелдер жеке адамның өмірінің бүкіл жүйесіне, халықтың барлық топтарына және әлеуметтік топтарға енеді. Олардың кейбіреулері субъекті, ал кейбіреулері тәуекел объектісі ретінде әрекет етеді [4].

Әлеуметтік тәуекелдің оны басқа тәуекел түрлерінен ажыратуға мүмкіндік беретін белгілі бір белгілері бар [5, 6]. Әлеуметтік тәуекелдің негізгі белгілері:

1) Ішкі (мазмұнды). Тәуекелдің бұл түрі әлеуметтік қамсыздандырудың негізі болып табылады. Әлеуметтік қауіпті жағдайдың пайда болуы (ауру, мүгедектік, жұмыссыздық және т.б.) адам үшін қолайсыз салдарға - материалдық қауіпсіздікке, әлеуметтік қолайсыздыққа әкеледі;

2) Сыртқы (заңнамадағы тәуекелді ресімдеу). Жекелеген әлеуметтік қызметтерді көрсетудің негізі ретінде мемлекет таныған әлеуметтік тәуекелдердің тізбесін заңнамалық бекіту;

3) Ықтималдық сипатының болуы. Ешқандай әлеуметтік тәуекел жүзеге аспайды деп таныла алмайды (өлімнен басқа). Оның пайда болу ықтималдығының жоғары немесе төмен дәрежеде екенін айтуға болады;

4) Болжамдылық. Азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыруға байланысты мемлекет қабылдаған әлеуметтік міндеттемелер қомақты қаржылық инвестицияларды талап ететіндіктен, оларды өтеу және барынша азайту саласындағы экономикалық мүмкіндіктерді бағалау;

5) Жалпылама. Әлеуметтік тәуекелді кез келген адамға тән деп қарау жалпы қабылданған. Жынысына, жасына, кәсібіне немесе басқа жағдайларға қарамастан. Ерекше әлеуметтік тәуекелдер, әрине, халықтың әртүрлі топтары үшін әртүрлі жиілікте көрінеді, әлеуметтік тәуекелдің жалпы белгісіне сәйкес, оның кез келген адам үшін пайда болу ықтималдығы.

Әлеуметтік тәуекелдердің келесі белгілері де маңызды [7]:

- шарасыздық (белгілі бір әлеуметтік тәуекелдер толығымен шешілмейтін немесе жоламайтын, бірақ барынша азайтуға болатын проблемаларды тудырады);
- әлеуметтік жауапкершілік (әлеуметтік тәуекелдерді басқару процеске барлық қатысушылардың аффективті, серіктестік, мүдделі өзара әрекеттесуімен ғана табысқа жетеді);
- ықтимал дағдарыстар (әлеуметтік тәуекелдер экономикалық, саяси, демографиялық дағдарыстардың ықтимал көздері, катализаторлары болып табылады).

Әлеуметтік тәуекел белгілеріне сүйене отырып, **М.Федорова** оның құрылымын ашты, ол тәуекелді жағдай (тәуекел факторы), тәуекел оқиғасы және оның әлеуметтік маңызды салдары арқылы қалыптасады. Сонымен қатар, әлеуметтік тәуекелдер азаматтарға қауіп төндіреді және оларды жүзеге асырудың қолайсыз салдарын мемлекет немесе ерекше құқық қабілеттілігі бар мемлекеттік емес субъектілер өтейді.

Негізінде адамдардың еркіне тәуелді емес, уақыттың өтуіне (кәрілік, өлім), адам табиғатына (баланың тууына) байланысты әлеуметтік тәуекелдер бар. Мұндай жағдайлардың әртүрлілігі сонша, оларды әртүрлі критерийлер бойынша топтастыруға болады, бірақ толық тізімді жасау мүмкін емес.

Демек, әлеуметтік тәуекел – бұл материалдық қауіпсіздікке, шығындардың өсуіне, медициналық көмек пен әлеуметтік қызметке деген қажеттілікті тудыратын және әлеуметтік қамсыздандырудың негізі болып табылатын оқиғалардың туындау мүмкіндігі деп қорытындылауға болады.

Терминологиялық сенімділік мақсатында әлеуметтік тәуекелдер ретінде кәрілік, мүгедектік, жұмыссыздық туралы емес, жұмыссыздықтың, қарттықтың және т.б.

Корнилова М.В. пікіріне сәйкес егде жастағы азаматтарға тән әлеуметтік тәуекелдер: кедейлік және материалдық қолайсыздық, денсаулығының нашарлығы және мезгілсіз өлім қаупі, әлеуметтік оқшаулану қаупі, туыстық байланыстарды жоғалту, мінез-құлық нормаларының деформациясы, үшінші тұлғалардың тарапынан алаяқтық қаупі. Бұл тәуекелдер егде жастағы адамдардың қалыпты өміріне қауіп төндіреді. Олар, шын мәнінде, егде жастағы адамдардың өмірлік жағдайының ерекшеліктерімен байланысты, басқа адамдармен салыстырғанда олардың осалдығы мен әлеуметтік қорғалмағандығын көрсететін ішкі әлеуметтік тәуекелдер болып табылады [8].

Отбасы мәселелері әр адамға қатысты. Олар әр түрлі әлеуметтік топтар мен қабаттарды қамтиды. Мысалы: еңбек ұжымдарын, жастарды, ересектерді, балаларды, қарттарды және т. б.

Отбасы үшін әлеуметтік тәуекелдер - отбасы функцияларын бұзылуы, сондай-ақ нақты адамдардан немесе тұтастай қоғамнан туындайтын отбасының (немесе оның жекелеген мүшелерінің) әлеуметтік, қаржылық және/немесе физикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін қоғамдағы өмір факторлары [9].

Мардахәев Л.В. пікіріне сәйкес отбасылық тәуекелдерге келесі факторлар жатады: субмәдени факторлар; ата-аналардың білім беру мүмкіндіктерімен анықталатын факторлар; ата-аналардың тікелей тәрбиелік іс-әрекетіне байланысты факторлар; баланың өзіндік ерекшелігі [10]. Тәуекел факторлары сондай-ақ балаларды тәрбиелеудегі ата-аналардың әдеттегі проблемалары мен қателері болуы мүмкін.

Әлеуметтік тәуекелдер субъективті сипатқа ие және статистикалық есептерге сәйкес келмейді деп саналады. Тәуекелдердің бұл түрі өзінің әрекеті мен көріну траекториясы жағынан анағұрлым маңызды, әртүрлі, күрделірек, жасырын әрекет ету мерзімі ұзағырақ, шиеленістің сол сыни массасына шоғырлануы бар, ол халықтың өмірлік мүдделеріне айқын қауіп төндіреді.

Әлеуметтік тәуекелдерді есептеу үшін өңірлік органдарға мониторинг режимінде әлеуметтік тәуекелдердің таралу қарқындылығын бақылауға, эмпирикалық деректерді нақтылауға және оларды аймақтардағы әлеуметтік тәуекелдерді азайту және болжау үшін басқару тәжірибесінде пайдалануға мүмкіндік беретін тәуекел картасын пайдалануға болады [11].

Қазақстан Республикасы халқының осал топтарының әлеуметтік тәуекелдерін басқарудың әдіснамалық тәсілдері

Тәуекелдерді басқару теориясының дамуының жалпы ғылыми негізі жалпы жүйелер теориясы, операцияларды талдау теориясы, шешім қабылдау теориясы, тәуекелдерді басқару теориясы болып табылады.

Дегенмен тәуекелдерді басқарудың бекітілген тұжырымдамасы жоқ екенін, оны зерттеу мен бағалаудың жеткілікті әдістерінің жоқтығын ескеру қажет.

Бұл ретте, тәуекелдің кез келген түрін басқарудың жалпы әдіснамалық тәсілін Халықаралық Стандарттау Ұйымы ISO 31000:2018 «Тәуекелдерді басқару. Нұсқаулық» атқарады [12].

Аталған стандартты нұсқаулық ретінде тәуекелдерді басқару кезінде қолданады бұл стандарт әрбір саламен үйлеспейді. Ұйымдарда түрлі құндылықтарды қорғау, шешім қабылдау, мақсаттар бекіту және оларға қол жеткізу, жалпы жұмыстың тиянақты жүруі тәуекелдерді басқару арқылы жүзеге асады. Ол ұйымның бүкіл өмірлік циклі бойына қолданылуы мүмкін және кез келген қызметке, соның ішінде барлық деңгейлерде шешім қабылдауға қолданылуы мүмкін.

Жалпы алғанда, ISO 31000:2018 стандартына сәйкес тәуекелдерді басқарудың мақсаты құндылықтарды құру және сақтау болып табылады. Бұл Өнімділікті, инновацияларды ынталандырады және мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Қағидалар тәуекелдерді басқарудың негізі болып табылады және ұйымның немесе қызметтің тәуекелін басқарудың құрылымы мен процестерін әзірлеу кезінде ескерілуі керек. Бұл қағидаларда тәуекелдерді басқарудағы нәтижелі және тиімді екендігі түсіндіріледі.

Осы күнге дейін жинақталған тәжірибелерге сәйкес жүйелі тәуекелдерді басқару тұжырымдамасы, келесі қағидаларды шынайы ерекше құбылыс ретінде тәуекелдерді басқару жүйесін құрудың жалпы талаптарын анықтайтын келесі

басқа қағидаларды негіздеуге мүмкіндік береді [13]:

1. Тәуекелге барудың саналы қажеттілігі қағидасы (*кез келген субъект тәуекелге барса, оны саналы және жауапкершілікпен қабылдауы керек*).
2. Тәуекелдерді басқару қағидасы (*тәуекелдің сандық және сапалық сипаттамалары бар, қызмет процесінде бағалануы және болжауы мүмкін*).
3. Тәуекелдің ықтимал қағидасы (*тәуекелдің ықтимал теріс салдары жалпы адамзаттық құндылықтарға және қолданыстағы заңнамаға қайшы келмеуі керек*).
4. Тәуекелге жарамдылық қағидасы (*тактикалық және стратегиялық масштабта тәуекелді әрекеттерден туындайтын пайда мен шығын арасындағы оң айырманың басым болуы*).
5. Субъектінің қызығушылығын жүзеге асыру мәселесін кеңістіктік-уақыттық қамтудың кеңдігі қағидасы (*барлық мүдделі тұлғалардың динамикасының бағытын қадағалау және уақыт факторын есепке алу*).
6. Бағытты таңдау қағидасы (*ең алдымен, қызметті тұрақсыздандыруға қабілетті қауіп факторларын басқару бойынша іс-шараларды бақылау және жүзеге асыру қажет*).
7. алдын алу сипатындағы шаралар басымдығының қағидаты (*тәуекелді басқару тәуекелге қатысты алдын ала белсенді позицияға сүйенуі тиіс*).

Сурет №1 – Тәуекелдерді басқару қағидалары

Ескерту: Автор дерек көзі бойынша құрастырған [12]

Тәуекелдерді басқару тәуекелдерді анықтау және бағалау, содан кейін жауап шараларын жоспарлау және іске асыру міндеттеріне рәсімдерді жүйелі

түрде қолдануды білдіреді [14]. тәуекелдерді басқару процесі циклдік және үздіксіздікпен сипатталады [15].

Тәуекелдерді бағалау теориялық тұрғыдан мүмкін болатын жағымсыз факторлар мен жағдайларды анықтауды қамтиды (сапалы талдау) сонымен қатар, олардың пайда болу (сандық талдау) ықтималдығын бағалайды. Тәуекелдерді сапалы бағалау-пайда болу шарттары бойынша тәуекелдерді сәйкестендірудің сапалы талдауын ұсыну және олардың әсерін анықтау процесі. Сапалы бағалау кезінде келесі әдістер қолданылады: сараптамалық әдіс, шығындардың орындылығын талдау әдісі, аналогия әдісі. Эксперттік бағалаудың ең көп таралған әдістерінің қатарына Дельфи әдісі, баллдық бағалау әдісі және рейтинг кіреді [16].

Жалпы алғанда, әлеуметтік тәуекелдерді басқару шешім қабылдауды оңтайландыруға, оның ішінде тәуекелдерді анықтауға, оларды талдауға, сондай-ақ бағалау мен басқарудың тиісті әдістерін таңдауға бағытталған ғылыми негізделген шараларды білдіреді.

Кең мағынада, әлеуметтік тәуекелдерді басқару мемлекеттің әлеуметтік саясатын жүзеге асыруға және жетілдіруге айтарлықтай әсер ететін әлеуметтік процестерді басқарудың мемлекеттік жүйесінің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Ол елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Тар мағынада, әлеуметтік тәуекелдерді басқару-бұл халықты әлеуметтік қорғау жүйесі.

Әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың әртүрлі әдістері бар. Әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың ең көп таралған әдістері (1-кесте) - тәуекелді алдын алу, тәуекелді игеру және тәуекелді үлестіру болып табылады.

Кесте-1 Қоғамдық құрылым деңгейлері бөлігінде әлеуметтік тәуекелдерді басқару әдістері.

1	2	3	4
	Қоғамдық құрылыс деңгейінің атауы		
Әлеуметтік тәуекелдерді басқару әдісінің атауы	макро деңгей- мемлекет	мезо деңгейі-ұйым (бизнес, ҮЕҰ, және т. б.)	микро деңгей Жеке тұлға / отбасы үй шаруашылығы)
Тәуекелдің алдын алу (кірістер саясаты - еңбек табысын сақтау және қолдау есебінен әлеуметтік тәуекелдің әрекетін төмендету немесе жою)	әлеуметтік тәуекелдерді өтейтін салық жеңілдіктері, ең төменгі жалақы мөлшерін белгілеу	табысты әлеуметтік мақсаттарға пайдалану шартымен заңды тұлғалар үшін салық жеңілдіктер	әлеуметтік тәуекелдерден жеке қорғауға арналған Табысты пайдаланатын азаматтар үшін салық жеңілдіктері

Кестенің жалғасы

1	2	3	4
Тәуекелді игеру (тікелей қаржыландыру — әлеуметтік тәуекелдердің ауырлығына және әлеуметтік кепілдіктердің белгіленетін мөлшеріне қарай олардың зардаптарын тікелей қаржылық өтеу)	Мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру	корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік/ әлеуметтік қамсыздандыру, қайырымдылық	жеке қаржы активтері (жинақтар, бағалы қағаздар және т. б.)
Тәуекелді үйлестіру сақтандыру - әлеуметтік қорғау құралдарын қалыптастыруға әрбір адамның қатысуына пропорционалды түрде тәуекелді өтеуді қамтамасыз ететін сақтандыру	әлеуметтік сақтандыру	ұжымдық нысандағы жеке сақтандыру	жеке сақтандыру
Ескерту - Автор дереккөз бойынша құрастырылған[17]			

Тәуекелдерді басқару мемлекеттің, бизнес өкілдері мен азаматтық қоғамның белсенді қатысуын талап ететін, жауапкершілікті жалпы бөлуді талап етеді. Сондықтан әлеуметтік тәуекелдерді басқару серіктестік сипатта болуы тиіс.

Дүниежүзілік банктың әлемнің дамуы туралы баяндамасында «Тәуекелдер мен мүмкіндіктер даму мүддесінде» тәуекелдерді тиімді басқару дамудың қуатты құралы бола алатыны атап өтілді- бұл адамдардың өмірін сақтап, экономикалық күйзелістердің алдын алады және адамдарға жақсырақ, сенімдірек және қауіпсіз болашақты құруға көмектеседі[18].

Шағын деңгейдегі әлеуметтік тәуекелдерді басқаруда активтердің болуы немесе болмауы (жылжымайтын мүліктің, жинақтардың және т.б. болуы) адамдардың қоғамдағы қарым-қатынасы мен мінез-құлқына әсер ететініне назар аударған жөн. Сонымен, Yadama G. N., Sherraden M. жүргізген эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері активтердің адамдардың қарым-қатынасы мен мінез-құлқына әсері бойынша активтер адамдардың болашағы туралы үміттері мен сенімдеріне оң әсер етеді, жұмыс пен отбасына қатысты нақты жоспар құруға әсер етеді, әлеуметтік ортада ақылды және қорғаныш мінез-құлықты тудырады деген болжамды растады.. туыстарымен, көршілерімен және мүдделі ұйымдармен әлеуметтік байланыстардың пайда болуына және дамуына әкеледі [20].

Корф В .И. әлеуметтік тәуекелдерді мемлекеттік басқару Мемлекеттік тұлғалар мен органдардың әртүрлі деңгейдегі басқарушылық шешімдерді қабылдауы мен орындауын қамтитын, тәуекелдерді іске асыру салдарынан ықтимал шығындарды қысқартатын, белгілі бір әлеуметтік тәуекел

факторларының халыққа жағымсыз әсерін барынша азайтатын немесе жоятын кешенді процесс болуы тиіс деп санайды[21].

Цифрлық технологияларды дамытудың қазіргі заманғы жағдайында электрондық үкіметті дамыту макро деңгейдегі халықтың әлеуметтік тәуекелдерін басқарудың тиімділігіне айтарлықтай оң әсер етуі мүмкін.

Электрондық үкіметті дамыту азаматтардың қажеттіліктері мен мақсаттарына жауап беретін, халыққа сапалы және уақтылы мемлекеттік қызметтер көрсетуді қамтамасыз ету, мемлекеттік қызметтер көрсету тәсілдерін жақсарту, мемлекеттік қызметтер көрсетуге мүдделі тараптардың қатысуын кеңейту, еңбек және материалдық ресурстарды тиімді пайдалану арқылы әлеуметтік тәуекелдерді басқаруда маңызды рөл атқарады.

Бүгінгі таңда әлемде электрондық үкіметті дамыту бойынша айтарлықтай тәжірибе жинақталған, ол үш типтегі электрондық өзара іс-қимылды қамтиды, атап айтқанда: Үкімет-үкімет (G2G), Үкімет-бизнес (G2B) және тұтынушы үкімет (G2C).

Әлеуметтік тәуекелдерді басқару әдебиеттерін талдау макро деңгейде адамды әлеуметтік тәуекелдерден кешенді қорғауды Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі арқылы қамтамасыз етуге болатындығын көрсетті.

R. Holzinann және St. Jorgensen келесідей түсінік береді әлеуметтік тәуекелдерді басқару саласы халыққа, жеке қосалқы шаруашылықтар мен кооперативтерге тәуекелдерді ұтымды басқаруға және халықтың осал топтарын қолдайтын әлеуметтік қорғау жүйесінің құрамдас бөлігін қамтиды [22].

Халықты әлеуметтік қорғау бағдарламаларының тиімділігі тұрғысынан алғанда, ең басты міндеттердің бірі – бұл бағдарламалардың түптеп келгенде, елдегі бүкіл әлеуметтік қорғау жүйесінің әр түрлі топтардың қажеттіліктеріне жауап беруін және тәуекелдерге жауап беруін қамтамасыз ету қажеттігі болып табылады. Бұл портфолиоға сүйенетін болсақ, олар тұрақтылықты, әділеттілікті және оларға мұқтаж адамдарға мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін бағдарламалар болып табылады.

Сонымен қатар, әлеуметтік тәуекелдерді басқару әлеуметтік тәуекелдердің тізбесін белгілеу, оларды есепке алу, бағалау, алдын алу, тарату, сондай-ақ әлеуметтік тәуекелдердің салдарын өтеу (минимизациялау) бойынша шаралар кешенін қамтиды [23].

Ол халықты әлеуметтік қорғау саласындағы тиісті құқықтық механизм шеңберінде жүзеге асырылады. Әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың тиімділігі заңнаманың сапасына өте тәуелді екені анық [24].

М. Ю. Федорованың пікіріне сәйкес, әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін тиімді ұйымдастыруға әлеуметтік тәуекелдерді басқару жүйесін жетілдіру арқылы жүзеге асыруға болады, алуан түрлі әдістерді қолдана отырып, мысалы тәуекелдерді бағалау мен бөлуді пайдалану арқылы іске асырылады. Әлеуметтік тәуекелді іске асыру үшін теріс салдары бар субъект ретінде әлеуметтік тәуекелді бөлу, азаматтың әлеуметтік тәуекелді беруі және мемлекеттің немесе басқа субъектілердің осы тәуекелді қабылдауы, осылайша азаматтарды әлеуметтік қатерден қорғау және оның салдарын өтеу міндетін мойындайды [25].

Әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту саласындағы жүйе, саясат және бағдарламалар, азаматтар мен қоғамға әлеуметтік тәуекелдер мен тұрақсыздықты жеңуге және оларды кедейлік пен жоқшылықтан қорғауға көмектеседі - бұл олардың дағдарыс салдарына қарсы тұру қабілетін арттыратын және Әділеттілік пен мүмкіндіктердің пайда болуына ықпал ететін құралдарды қолдану арқылы қол жеткізіледі.

Осыған байланысты әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту бағдарламаларының алдында өзара байланысты үш мақсат тұр: тұрақтылықты, әділдікті және мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Олар «ЗР» (ағылшын сөздерінің бірінші әріптері бойынша: prevention, protection, promotion яғни алдын алу, қорғау, ынталандыру) деп аталатын әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту саласындағы практиктер арасында кеңінен танымал міндеттер жиынтығымен сәйкес келеді.

«ЗР» жүйесі идеясының негізін Guhan қалаған. Guhan пікіріне сәйкес, Әлеуметтік қамсыздандыру саласында үш кең категория бар [26].

- нақты әрекеттер арқылы айырудың алдын алуға тікелей бағытталған алдын алу шаралары;

- қорғау шаралары (немесе әлеуметтік қорғау желілері), олар одан да нақты түрде кепілдендірілген айырылудан қорғауға бағытталған;

- қабілеттілікті, айырбас құқығын, нақты кірістерді және қоғамдық тұтынуды жақсартуға арналған ынталандыру шаралары

Осылайша, әлеуметтік құрылымның әртүрлі деңгейлеріндегі әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың негізгі шаралары мыналар болып табылады: елдердің халықаралық келісімдерді әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысуы; халықаралық шарттардың орындалуын бақылау; стратегиялық болжау және тәуекелдерді басқару бөлігінде мемлекеттік басқарудың әлеуетін арттыру; ұлттық даму бағдарламалары мен жобаларын әзірлеу және іске асыру кезінде тәуекелдерді басқару мәселелерін міндетті түрде қарастыру; электрондық үкіметті дамыту; халықты әлеуметтік қорғау мен қамтамасыз етудің тиімді жүйесін қалыптастыру, қызмет ету және дамыту; құзыретті басқару технологиясын әзірлеу және енгізу (құзыреттердің үлгілерін немесе профильдерін әзірлеу); тәуекелдерді басқару саласындағы кәсіби стандарттарды әзірлеу және дамыту.

Жоғарыда айтылғандар ISO 31000:2018 стандартының «Тәуекелдерді басқару. Нұсқаулық» әлеуметтік тәуекелдерді басқаруда сәтті қолданылуы мүмкін.

ЭЫҰД елдерінің тәжірибесі тәуекелдер менеджменті/тәуекелдерді басқару мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттыру құралдарының бірі болып табылатынын көрсетеді. ЭЫДҰ елдерінің көрсеткіштері, олардың болашақ ұзақ мерзімді динамикасын ескере отырып, біздің дүниежүзінің дамыған 30 елдің қатарына кіру жолындағы негізгі бағдар болып табылады. Осыған байланысты ЭЫДҰ елдерінің әлеуметтік тәуекелдерді басқару тәжірибесі зерделенді. Макродеңгейдегі тәуекелдерді басқару дәстүрлі жоспарлауға тән детерминирленген тәсілден бас тартуды және белгісіздікті ескеретін балама тәсілдерді қолдануды талап етеді. Макродеңгейдегі тәуекелдерді басқару

дәстүрлі жоспарлауға тән детерминирленген тәсілден бас тартуды және белгісіздікті ескеретін балама тәсілдерді қолдануды талап етеді. Басқаша айтқанда, болашақта бір сценарийді емес, ықтималдық дәрежесіне сәйкес осындай бірнеше сценарийді есепке алуды талап етеді. Дәл осы аспекті ЭЫДҰ-ның бірнеше елдерінің үкіметтері (әсіресе Ұлыбритания мен Канада үкіметтері) ерекше маңызды деп санады, мұнда тәуекелдерді басқару соңғы он жылда әлеуметтік-саяси мәселелердегі белгісіздікпен күресу құралы ретінде енгізілген.

ЭЫДҰ-ның «Мемлекеттік басқару панорамасы» баяндамасында болашақ дағдарыстарды жеңілдету және өзгеретін жағдайларға бейімделу үшін стратегиялық болжау және тәуекелдерді басқару тұрғысынан мемлекеттік басқарудың әлеуетін сұрау қажет екендігі атап өтілді [27].

Тәуекелдерді басқару (тәуекел менеджменті)/стратегиялық болжау ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде орталық мемлекеттік органдар негізгі рөлдерінің бірі болып табылады. [28] Мәселен, ЭЫДҰ-ның 28 елінде (82%) тәуекел менеджменті / стратегиялық болжау билік органдарының негізгі рөлдерінің бірі болып табылады, 7 елде тәуекелдерді басқаруды жүзеге асыру орталық мемлекеттік органдар жауапкершілігі болып табылады, 15 ел орталық мемлекеттік органдар және жергілікті атқарушы органдар арасында жауапкершілікті бөліседі, 6 елде Үкіметтік емес ұйымдарда.

Кесте №2 - тәуекелдерді басқару/ЭЫДҰ елдерінің орталық үкіметтік органдарының стратегиялық болжауы.

Ел	Тәуекел менеджменті / стратегиялық болжау	Ел	Тәуекел менеджменті / стратегиялық болжау
Австралия	▲	Жапония	▲
Австрия	■	Корея	▲
Бельгия	●	Нидерланды	■
Канада	●	Жаңа Зеландия	●
Чили	●	Норвегия	▲
Дания	▲	Португалия	■
Эстония	▲	Словакия	▲
Финляндия	▲	Словения	▲
Франция	●	Испания	●
Германия	■	Швеция	●
Венгрия	▲	Швейцария	■
Исландия	▲	Түркия	■
Израиль	▲	Ұлыбритания	▲
Италия	▲	АҚШ	▲

● - тәуекелдерді басқаруды жүзеге асыру орталық мемлекеттік органдар жауапкершілігі болып табылады - 7 ел;

▲ - орталық мемлекеттік органдар және жергілікті атқарушы органдар арасында жауапкершілікті бөліседі - 15 ел;

■ - Үкіметтік емес ұйымдарда - 6 ел;

Ескерту: Автор дерек көзі бойынша құрастырған [29]

ЭЫДҰ елдерінің орталық үкіметтік органдарының тәуекелдерді басқару жөніндегі неғұрлым кең таралған функциялары (49%) реактивті болып қалады, дағдарыс жағдайында мемлекеттік операцияларды басқаруға және үйлестіруге бағдарланған, үштен бірінен кемі (32%) әлеуетті болашақ тәуекелдерді сәйкестендіру және талдау негізінде сценарийлерді жоспарлауды жүзеге асырады [30]

ЭЫДҰ елдерінде тәуекел-коммуникация болашақ адами және экономикалық апаттардан болатын шығындарды азайту жолдарын іздейтін тәуекелдерді басқарудың ақылға қонымды стратегиясының негізгі бөлігі ретінде танылады.

ЭЫДҰ-ның «Тәуекел-коммуникация саясаты мен тәжірибесіндегі үрдістер» есебінде үкіметтердің азаматтарды бетпе-бет келуі мүмкін тәуекелдер туралы хабардар ету жөніндегі негізгі міндеттемесі бар екені атап өтілген. Азаматтар үкіметтен белгілі қауіптер мен алдағы қауіптер туралы хабардар етеді деп күтеді.

Сондықтан үкіметтер тәуекелдік қатынасы әртүрлі құралдарын әзірлейді және дамытады. ЭЫДҰ елдері әртүрлі дәрежеде тәуекелдер туралы хабардар болуды арттыру мақсатында ғана емес, сондай-ақ мүдделі тараптарды дайындықты қамтамасыз ету және алдын алу жөніндегі әлеуетті шаралар туралы хабардар ету үшін тәуекел-коммуникация құралдары пайдаланылады, олар болашақ тәуекелдерге өздерінің тұрақтылығын арттыру үшін қабылдауы мүмкін.

Бұл есеп тәуекел-қатынастары саясатын дамыту бойынша келесі ұсынымдарды қамтиды [31].

- тәуекелдер туралы ақпараттандыру жөніндегі үкіметтік шаралар анағұрлым инклюзивті болуға тиіс, азаматтарды және басқа да мүдделі тараптарды екіжақты байланыс процесіне белсенді түрде тарта отырып, жеке сектормен әріптестік қатынастар орнату болып табылады.

- тәуекелдер туралы хабарламаны сапалы және тиянақты қамтамасыз ету үшін заманауи ғылыми деректерге негізделуі қажет. Ол сондай-ақ тәуекелді байланыстырудың жаңа құралдарын ілгерілетуге көмектесе алады;

- елдер жаңа технологияларды, оның ішінде әлеуметтік желілерді пайдалануы қажет. Тәуекелдер туралы хабарлама белгісіздікпен, жылдам өзгерістермен және оқиғалардың дамуымен сипатталады. Осылайша, бұл икемді байланыс құралдары мен арналарын қажет етеді. Интерактивті бұқаралық ақпарат құралдары арқылы екі жақты байланыс сонымен қатар азаматтарға

болашақ тәуекелдермен байланыс саясаты мен тәжірибесін жақсартуға көмектесетін кері байланыс беруге мүмкіндік береді;

- елдер тәуекелге ұшырауды азайтуға көмектесу үшін не істей алатыны туралы мүдделі тараптарды хабардар етіп, алдын алуға көбірек назар аударуы керек. Сондай-ақ елдер тәуекелге ұшырауды азайту үшін жеке мүдделі тараптар қабылдай алатын әрекеттер туралы есеп беруі керек.

Тәуекел-коммуникация саласындағы озық практикалар арасында Ұлыбританияның тәжірибесін бөліп көрсетуге болады, онда 2008 жылдан бастап Кабинет-офис (Министрлер Кабинеті) Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы шеңберінде бірыңғай ұжымдық шолу құжатын - елде елеулі бұзушылықтар тудыруы мүмкін барлық негізгі тәуекелдерді (қауіптер мен қауіптерді) қоса алғанда, тәуекелдердің ұлттық тізілімін қалыптастырады.

Бұл тізілімде барлық ықтимал тәуекелдер топтастырылған: бес негізгі санатқа: табиғи апаттар, аурулар, ірі авариялар, әлеуметтік тәуекелдер (өнеркәсіптік ереуілдер; қоғамдық тәртіпсіздіктер, соның ішінде бүлік, тонау, вандализм, зорлық-зомбылық және өртеу) және зиянды шабуылдар (адам көп жиналатын орындарға шабуылдар, терроризм қаупі және т.б.).

Бұл құжатта туындауы мүмкін төтенше жағдайлардың түрлері, Үкімет пен серіктестердің оларды жеңілдету жөніндегі әрекеттері, сондай-ақ жеке адамдар, отбасылар немесе шағын бизнес өздерін қорғауға қалай көмектесетіні түсіндіріледі.

Мысалы, 2017 жылғы Ұлттық тәуекелдер тізілімі алдағы бес жылда Ұлыбританияға әсер етуі мүмкін ірі төтенше жағдайлардың тәуекелдерін түсіндіреді, сонымен қатар тұрақтылықты қамтамасыз ету және жақсарту бойынша кеңестер мен ұсыныстар береді.

Ұлыбританиядағы үкіметтік тәуекелдерді бағалау нақты оқиғалардан сабақ алудың үздіксіз цикліне негізделген. Ол жаңа ғылыми немесе техникалық деректерге, тәуекелдердің ықтималдығы мен ықтимал әсерлерін (салдарларын) есептеудің жақсартылған әдістеріне сүйенеді.

Әрбір құжат үкіметтік тәуекелдерді бағалау көп информативен қарағанда, алдыңғы, жандандырылып түсіну үкіметі тәуекелдер. Кейбір жағдайларда өзгерістер жаңа немесе жақсырақ тәуекелдерді модельдеудің нәтижесі болып табылады, бұл үкіметтің тәуекел сценарийлерін түсінуін жақсартады. Басқа жағдайларда түзетулер барлық адамдар өмір сүретін өзгертін әлемді көрсетеді[32].

Жалпы алғанда, тәуекелдің ұлттық тізілімі жеке азаматтар мен ұйымдар үшін олардың тәуекелдер туралы хабардар болуын және әртүрлі төтенше жағдайларға дайындығын арттыруға бағытталған жария ресурс болып табылады. Қоғам тәуекелдердің ұлттық тізілімін қолданумен қатар, жергілікті қоғамдастықтың тәуекелдер тізілімі арқылы өз аймағы үшін тәуекелдер туралы ақпаратты таба алады.

2018 жылы ЭЫДҰ халықтың алаңдаушылығы мен алаңдаушылығын жақсы түсіну, олардың қолданыстағы әлеуметтік саясатқа көзқарастарын білу және болашақта олардан не күтетіндерін білу үшін «Естуші мемлекет»

қағидатын іске асыру мақсатында «Маңызды бар тәуекелдер» (Risks That Matter) атты жаңа ұлтаралық зерттеуді іске қосты [33].

ЭЫДҰ-ның 21 еліндегі 22 мыңнан астам адамнан олардың әлеуметтік-экономикалық тәуекелдері және олардың үкіметтері осы тәуекелдерді қалай жеңе алатындығы туралы пікір сұралды.

Зерттеу ЭЫДҰ елдері халқының қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді кезеңдерге арналған маңызды әлеуметтік және экономикалық тәуекелдерін анықтады. ЭЫДҰ елдерінің «ауырып» қалу немесе мүгедек болу қаупі» респонденттердің жартысынан көбі (54%) өздеріне немесе отбасына қатысты қысқа мерзімді кезеңде (келесі жылы немесе 2 жыл бұрын) маңызды тәуекелдердің бірінші үштігіне жатқызылды. Бұдан әрі қысқа мерзімді кезеңге арналған маңызды тәуекелдердің бірінші үштігіне “өмірлік шығыстарды өтеумен қиындықтар” (47,3%) және “жұмысты жоғалту” (35,3%) кіреді (2-сурет).

Сурет №2- ЭЫДҰ елдері халқының қысқа мерзімді кезеңдегі маңызды әлеуметтік және экономикалық тәуекелдері

Ескерту: Автор дерек көзі бойынша құрастырған[33]

ЭЫДҰ елдері әлемдегі ең бай, гүлденген елдердің қатарына кіретіні белгілі. Орташа алғанда, олар әлеуметтік саясатты іске асыруға ЖІӨ-нің 20% -ын немесе жылына бір адамға 8000 АҚШ долларын жұмсайды. Орташа алғанда, адамдар қауіпсіз ортада өмір сүреді, сау, білімді және ұзақ өмір сүреді.

Алайда, бұл зерттеу халықтың бұл көріністі көрмейтінін анықтады. Халықтың қазіргі әлеуметтік саясатқа қанағаттанбауы тіркелді, көптеген респонденттер мемлекеттік әлеуметтік қызметтер мен жәрдемақылар жеткіліксіз және оларды алу өте қиын деп санайды. Тек азшылық Денсаулық сақтау, тұрғын үй және ұзақ мерзімді күтім сияқты қызметтерге қол жетімділікке қанағаттанған,

ал көпшілік үкіметтің жұмысынан, ауруынан немесе кәріліктен табысы жоғалған жағдайда тиісті әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ете алмайды деп санайды.

Зерттеушілердің пікірінше, респонденттердің жартысынан көбі қажет болған жағдайда мемлекеттік жеңілдіктер мен жәрдемақыларды оңай ала алмайды деп ойлайды. Бұл полиси-мейкерлер үшін дабыл қоңырауы.

Қоғамдық әділеттілікті қабылдау да алаңдаушылық тудырды. Респонденттердің жартысынан көбі олар төлейтін салықтар бойынша жеңілдіктер мен жеңілдіктердің әділ үлесін алмайтындықтарын айтты, ал үштен екісі басқалары лайықтыдан көп алады деп санайды. Адамдар саясатқа аз әсер ететіндерін хабарлады: 60% Үкімет әлеуметтік саясатты қалыптастыру кезінде олар сияқты адамдардың пікірін ескермейді дейді.

Осал топтардың өмір сүру сапасын жақсартуға қатысты әлеуметтік жобаларды іске асыру бойынша дамыған елдердің халықаралық тәжірибесін зерделеу халықтың осал топтарының проблемаларын шешумен және әлеуметтік бағдарланған КЕҰ ретінде мемлекеттік, сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдардың әлеуметтік тәуекелдерді басқарумен белсенді айналысатынын анықтады. Халықтың әртүрлі топтарына әлеуметтік қолдау көрсету және Мемлекеттік әлеуметтік саясатты іске асыру процесінде соңғылардың рөлі үздіксіз артып келеді.

Халықтың осал топтарының өмір сүру сапасын жақсарту бойынша әлеуметтік жобаларды жүзеге асырудағы дамыған елдердің халықаралық тәжірибесін зерделеу мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдардың әлеуметтік бағдарланған ҰЕҰ ретінде проблемаларды шешуге және әлеуметтік тәуекелдерді басқаруға белсенді түрде қатысатынын көрсетті.

Коммерциялық емес сектор азаматтардың қоғамдық қызметіне бастамашы болып, әлеуметтік қызметтерді өндіруге нақты үлес қосатын көптеген әр түрлі ұйымдар түрлерін (қоғамдық бірлестіктер, қорлар, діни ұйымдар және т.б.) біріктіреді [34].

ҰЕҰ-ды әлеуметтік саладағы белсенді жұмысқа тарту әлеуметтік қызмет көрсету сапасын арттырады, көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің тізбесін кеңейтеді. Қоғамдық ұйымдардың әлеуметтік маңызы бар мемлекеттік жобаларға қайтарымды негізде қатысуы әлеуметтік қызметтер нарығында бәсекелестіктің дамуына ықпал етеді; мемлекеттік ұйымдардың қызмет алушылардың нысаналы топтарына жақын орналасуына байланысты қызметтерді көрсетуге жеке көзқарасты қамтамасыз етеді. ҰЕҰ-ды субсидиялау арқылы халыққа әлеуметтік қызмет көрсетуді ұйымдастыру бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін арттырады, қоғамның өткір әлеуметтік мәселелерін тек бюджет есебінен ғана емес, сонымен қатар қосымша бюджеттік емес көздерден ҰЕҰ тартатын ресурстар есебінен шешуге мүмкіндік береді. (жеке тұлғалардың қайырымдылықтары, еріктілер еңбегін пайдалану және т.б.).

ҰЕҰ-ды әлеуметтік қызметтерді көрсетуге тарту ең алдымен мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс тетіктері арқылы жүзеге асырылады, мұнда мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс сектор аралық өзара әрекеттесу механизмі ретінде әрекет етеді.

Бірқатар еуропалық елдерде (Ұлыбритания, Германия, Швеция) әлеуметтік бағдарланған ҰЕҰ-ның дамуы мемлекет өзінің әлеуметтік функцияларын тиімді жүзеге асырмайтын әлеуметтік саланың секторларын ауыстыруға бағытталған. Бұл әсер құқықтық реттеу (Ұлыбритания), әлеуметтік-бағдарланған коммерциялық емес ұйымдарды қаржыландыру (Германия), ҰЕҰ-ды әлеуметтік қызметтерді көрсету бойынша тендерлерге жіберу (Швеция) арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, еуропалық әлеуметтік бағдарланған ҰЕҰ-да айтарлықтай мемлекеттік емес қаржыландыру көздері бар [35].

ЭЫДҰ елдерінде дамудың қазіргі кезеңінде осы процеске қатысушы барлық тараптардың ведомствоаралық өзара іс-қимылын күшейту арқылы ауылдарына сапалы мемлекеттік қызметтерді көрсетуге үлкен көңіл бөлінеді.

Көптеген елдер қызмет нәтижелерінің стандарттарын енгізуде және қауымдастықтың жауаптарын өлшеу және сол көзқарастарды процеске енгізу механизмдерін енгізуде. ЭЫДҰ елдеріндегі дамудың қазіргі кезеңінде қызмет көрсету сапасы төрт критериймен өлшенеді – тізбекті қолжетімділік, қажеттіліктерге сәйкестік, азаматтардың сенімділігі және қанағаттанушылығы – елдер арасында ғана емес, сонымен қатар білім саласындағы негізгі мемлекеттік қызметтер арасында да және денсаулық сақтау. Әділет департаменті және салық әкімшілігі [36].

ЭЫДҰ-ның барлық елдерінде көптеген қызметтердің қолдауына мұқтаж халықтың осал топтары бар. Әлсіз отбасылардың, психикалық денсаулығында проблемалары бар балалар мен жастардың, панасыз және әлсіз қарт адамдардың қажеттіліктері әртүрлі болуы мүмкін болғанымен, үкіметтердің осы топтарға бірнеше әлеуметтік қолдау көрсетуде кездесетін қиындықтары жиі ұқсас болып келеді.

Осыған байланысты төменде біз ЭЫДҰ-ның жекелеген елдерінің (Ұлыбритания, Канада, Финляндия, Германия) халықтың осал топтарына әлеуметтік қызметтерді көрсетуде өңіраралық ынтымақтастықты жүзеге асыру тәжірибесін толығырақ қарастырамыз.

Ұлыбритания. Ведомствоаралық өзара іс-қимыл бойынша белгілі бір нормативтер жоқ, дегенмен балалар, мектептер және отбасылар Департаменті жұмыс үшін ведомствоаралық (ұйымаралық) қызметтерді ұсыну бойынша мынадай үш модельді ұсынады: ведомствоаралық панель, ведомствоаралық команда және интеграцияланған қызмет. Аталған модельдер білім беруді қолдауға және балалар мен жастар үшін «Әр бала маңызды» (Every Child Matters) мемлекеттік бастамасының нәтижелерін жақсартуға бағытталған.

Ведомствоаралық әріптестіктің бес деңгейі ерекшеленеді. Жақсы үйлестіру, ынтымақтастық және ынтымақтастық тиімді ведомствоаралық өзара іс-қимылды құрайды.

Әртүрлі ведомстволардың (ұйымдардың) жұмыс жылдамдығы әртүрлі. Мысалы, білім беру ұйымдары жылдам қарқынмен жұмыс істейді, ал денсаулық сақтау қызметтеріне клиенттермен жұмыс істеу үшін уақыт қажет. Осыған байланысты, жұмыста ведомствоаралық (ұйымаралық) тиімді өзара іс-қимылдың сегіз негізгі қағидатын ұстану ұсынылады [37] өкілеттіктерді,

міндеттемелерді және саясатты заңнамалық тұрғыдан бекіту; басқару; ақпаратты бөлу (алмасу); жеке деректерді басқару жүйесін іске асыру; Инфрақұрылым; хабарламалар, оқиғалар мен трансакциялар; бірлескен ынтымақтастық ниеті туралы келісілген мәлімдеме; орнықтылық.

Ұлттық денсаулық сақтау жүйесін дамыту туралы Darzi-дің қазіргі шолуы Денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру және басқа да мемлекеттік қызметтер өкілдерінің өзара әрекеттесуін шынымен жеке әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін құрудағы маңызды және ажырамас элемент ретінде мойындады[38]

Германия. Германияда әлеуметтік қызметтерді ұсынудағы ведомствоаралық өзара іс-қимыл тиісті нормативтік актілермен реттелген. Мысалы, жұмыспен қамту қызметі мен әлеуметтік қамсыздандыру органдары арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту туралы заң қолданылады.

Заңнамаға сәйкес әлеуметтік қамсыздандыру органдары мен жұмыспен қамту қызметтері әлеуметтік көмек алушыларды жұмысқа орналастыру ісінде ынтымақтасуға тиіс[39]

Канада. Ынтымақтастық соңғы бірнеше жыл ішінде бизнес пен Үкіметтегі назар мен іс-әрекеттің негізгі бағыттарының бірі болды. Жеке және мемлекеттік секторлардағы, сондай-ақ аталған секторлар арасындағы бірлескен бастамалардың саны соңғы онжылдықта айтарлықтай өсті. Мемлекеттің ҰЕҰ-мен ынтымақтастыққа қызығушылығы артты. Осылайша, 2001 жылы Канада Үкіметі мен ерікті сектор арасындағы келісім, Үкімет пен ҰЕҰ арасындағы ынтымақтастықты жүзеге асыру үшін қажетті тиісті рөлдер мен жауапкершіліктерді, жалпы құндылықтарды анықтайтын қаржыландыру мәселелері бойынша адал тәжірибе кодекстері күшіне енді.

Мемлекеттік сектор үшін коллаборацияның орындылығы аспаптық құрамдас бөлікті қамтиды (бизнес пен Үкімет қаражатты үнемдеуге және қызмет көрсетуді жақсартуға ұмтылады), бірақ коллаборацияның дамуында, атап айтқанда, бағдарламаларды әзірлеу тәсілі мен саясатын өзгертуде (неғұрлым инклюзивті болу), кешенді әлеуметтік бағдарламалардың интеграцияланған шешімдерін әзірлеуде сапалы айырмашылық бар [40].

АҚШ. АҚШ-тың әлеуметтік қауіпсіздік басқармасы [41] мемлекеттік орган болып табылады, оның миссиясы халықтың өзгеретін қажеттіліктерін қанағаттандыратын әлеуметтік қауіпсіздік қызметтерінің кең спектрін ұсынуға бағытталған. Қызметтер socialsecurity.gov мекенжайы бойынша және жалпыұлттық желі арқылы ұсынылады. Одан бөлек, 1400 кеңседен тұратын, оның ішінде аймақтық және жергілікті филиалдар, карта орталықтары, теле-қызмет көрсету орталықтары, процессинг орталықтары, сұхбаттасу кеңселері, апелляциялық кеңес және мүгедектікті анықтау қызметтері бар. Сондай-ақ, әлеуметтік қауіпсіздік әкімшілігі бүкіл әлемдегі американдық елшіліктерде бар. Ол қоғам үшін үкіметтің бет-бейнесі.

Сингапур. Көптеген мәселелер күрделі, ведомствоаралық сипатқа ие және Интеграцияланған шешімдер қабылдауды талап етеді. Мысалы, қартайып бара жатқан халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру жөніндегі мәселелерді шешу

Денсаулық сақтау, қауымдық және әлеуметтік қызметтер, Тұрғын үй, Көлік және кадрлар даярлау мәселелері жөніндегі ведомстволардың бірлескен үйлесімді жұмысын, табысы төмен отбасыларға көмек көрсетуді талап етті, сондай-ақ ведомстволардың (агенттіктердің) тұрғын үй, білім беру, қаржы және қоғамдастықты дамыту мәселелері жөніндегі ұқсас үйлестірілген іс-қимылдарын қабылдауды талап етті [42].

Ұлттық қауіпсіздік мәселелеріне ведомствоаралық жауаптарды үйлестіруді жүзеге асыру мақсатында ұлттық қауіпсіздік үйлестіру комитеті құрылған. Сондай-ақ, министрлікаралық және сектораралық комитеттер құрылып, жұмыс істейді. Көріністер мен ведомствоаралық платформаларды үйлестіру үшін қосымша бірлескен жобалар, форумдар және ведомствоаралық топтар құрылған.

Ведомстволардың (агенттіктердің) тұрақты конфигурациясы тұрақты өзгеретін әлеуметтік-экономикалық ортадағы күрделі мәселелерді шешуде жеткілікті түрде тиімді емес екенін мойындай отырып, Сингапурда мамандандырылған ведомстволардың (агенттіктердің)тік құрылымдарына қосымша уақытша көлденең желілік құрылымдар құрылды. Осылайша, департаменттер қарастырылатын мәселелердің табиғаты мен күрделілігіне байланысты үнемі қайта конфигурацияланатын бірнеше көлденең топтармен (құрылымдармен) ұсынылған.

Қорытындылай келе, тәуекелдерді басқару (тәуекелдерді басқару)/стратегиялық болжау ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде орталық үкіметтік органдардың (орталық билік органдарының) негізгі рөлдерінің бірі болып табылады. Ведомствоаралық және ұйымаралық өзара іс-қимылды күшейту әртүрлі әлеуметтік жүйелердің: мемлекеттің, бизнестің және азаматтық қоғамның әлеуметтік тәуекелдерін басқарудың тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Тәуекелдерді бірлесіп қабылдау және бөлу үйлестіру және коллаборация деңгейінде жүзеге асырылады. Шетелдік тәжірибені салыстырмалы талдау Ұлыбритания мен АҚШ сияқты кейбір елдерде ведомствоаралық және сауда аралық өзара іс-қимыл бойынша белгілі бір нормативтердің жоқ екенін, ал Германия, Канада, Сингапур сияқты елдерде олар бар екенін анықтады. Әлеуметтік қызметтерді ұсынудағы ведомствоаралық өзара іс-қимылдың тиімділігі ведомствоішілік және ұйымішілік өзара іс-қимылға, сондай-ақ бірлескен жұмысқа қатысатын әрбір мекеме қызметінің тиімділігіне байланысты.

Жалпы, бірінші бөлімде әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың теориясы мен әдіснамалық тәсілдері саласындағы ғылыми еңбектерге шолу жасалады. Әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың шетелдік тәжірибесін талдау ҚР халқының осал топтарының әлеуметтік Тәуекелдерін басқару жөніндегі шараларды қабылдау және жетілдіру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Зерттеу әдістері

Осы магистрлік жоба шеңберінде Қазақстан Республикасы халқының осал топтарын әлеуметтік қамсыздандыру қызметіне әсер ететін тәуекелдерді талдау үшін біз PEST әдісін қолдандық. Осы құралға сәйкес PEST факторлары төрт негізгі топқа бөлінді:

- саяси-мемлекеттік реттеудің қалыптасуына әсер ететін сыртқы орта факторлары.
- экономикалық-сыртқы орта факторлары, бұл біздің ойымызша экономиканың өсу қарқыны, инфляция деңгейі және пайыздық мөлшерлемелер, жұмыссыздық деңгейі, халықтың табысы және басқалар
- әлеуметтік – мәдени - әлеуметтік қамсыздандыруға әсер ететін жанама әсер етеді (білім деңгейі, кадрлардың біліктілігі, жалақы және т.б.).
- технологиялық-технологиялық прогресс жеделдетілуде, оның бизнестің барлық салаларына және мемлекеттік қызметтерге әсер ету деңгейі жоғары, оның ішінде ветеринария саласындағы қызметтер (жаңа технологиялар, ғылыми жаңалықтар, Интернет-ресурстардың әсері).

PEST талдау шеңберінде функционал, құрылым, сондай-ақ әлеуметтік қамсыздандырудың негізгі стратегиялық бағыттары назарға алынды.

Жүргізілген PEST талдау қорытындысы бойынша жалпы әлеуметтік қорғауға әсер ететін 30 негізгі тәуекел анықталды. Нәтижелер №3 кестеде келтірілген.

PEST-талдау нәтижелері 3-кесте

1	2	3	4	5
№	Тәуекелдердің атауы	Жіктелуі	Ықтималдығы	Залал
Саяси факторлар				
1.	Өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған Мемлекеттік бағдарламаларды жеткіліксіз қаржыландыру	Сыртқы/ішкі	7	8
2.	Тиісті жұмыстарды орындау кезінде тиісті құзыреттің болмауы	Ішкі	5	3
3.	НҚА әзірлеу кезінде мемлекеттік органдар тарапынан халықтың осал топтарының өмір сүру сапасын жеткіліксіз зерделеу	Ішкі	7	5
4.	НҚА әзірлеу кезіндегі халықтың қатыспауы	Ішкі	7	5

3-кесте жалғасы

1	2	3	4	5
5.	Әлеуметтік қызметкерлер арасындағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдері және т. б	Ішкі	10	10
6.	Елдің қоғамдық-саяси өмірінен әлсіз қатысу және оқшаулану; мүгедектердің азаматтық құқықтарын бұзу	Сыртқы/ ішкі	10	10
Экономикалық факторлар				
7.	Адам басына шаққандағы пайдалы тұрғын үй бойынша нормаға сәйкес келмеу	Сыртқы/ ішкі	4	5
8.	Салықтарды арттыру есебінен табыстың төмендеуі	Сыртқы/ ішкі	7	8
9.	Күнделікті шығындарға отбасыда ақша қорының болмауы	Сыртқы/ ішкі	7	7
10.	Ұзақ мерзімді жұмыссыздық	Сыртқы/ ішкі	8	8
11.	Жалақының тұрақсыздығына байланысты Жұмыспен қамту кепілдігінің болмауы Халықтың тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету кезіндегі жоғары қаржылық шығыстар	Сыртқы/ ішкі	8	8
12.	Әл-ауқаттың төмен деңгейіне байланысты қылмыс деңгейі жоғарылауы (ұрлық, бопсалау, шабуыл)	Сыртқы/ ішкі	10	10
13.	Медициналық қызмет көрсетудің болмауы немесе төмен болуы (тегін дәрі-дәрмектер)	Сыртқы/ ішкі	9	8
14.	Дәрі-дәрмек пен азық түлік тауарларын қарызға алу себебінен өтемақының ұлғаюы Халықтың осал топтарын жеке тұрғын үймен қамтамасыз ету тиісті деңгейде болмауы	Сыртқы/ ішкі	7	7
Әлеуметтік-мәдени факторлар				
15.	Халықтың әл-ауқатын жақсартуға кедергі келтіретін денсаулықтың нашарлауы	ІШКІ	6	7

3-кесте жалғасы

1	2	3	4	5
16.	Жұмыс орнын жоғалту немесе төмен жалақы	Сыртқы/ ішкі	5	5
17.	Халықты салауатты өмір салтына қатынаспауы	Сыртқы/ ішкі	4	3
18.	Демалуға, өзін-өзі дамытуға, спортқа және салауатты өмір салтына арналған уақыттың болмауы	Сыртқы/ ішкі	3	4
19.	Білімді уақытылы алмау	Сыртқы/ ішкі	4	4
20.	Тиісті білім алудың жеткіліксіздігі	Сыртқы/ ішкі	5	6
21.	Өмір сүру ұзақтығы	Сыртқы/ ішкі	7	7
22.	Жұмысқа орналасудағы қиындықтар Білім алуға және әлеуметтік және мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға қол жеткізу	Сыртқы/ ішкі	7	7
23.	Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды медициналық оңалту бойынша медициналық қызмет көрсету көлемінің жеткіліксіздігі және сапасының төмендігі	Сыртқы/ ішкі	5	5
24.	Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды жұмыс орнында кемсіту	Сыртқы/ ішкі	5	5
Технологиялық факторлар				
25.	Негізгі коммуналдық ыңғайлылықтың болмауы	Сыртқы/ ішкі	2	2
26.	Сапасыз ауыз суды пайдалану қаупі	Сыртқы/ ішкі	2	2
27.	Қолжетімсіз интернет	Сыртқы/ ішкі	5	6
28.	Жоғары технологиялық медициналық жабдықтардың болмауы	Сыртқы/ ішкі	5	7
29.	Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарға арналған таксидың болмауы	Сыртқы/ ішкі	5	7
30.	Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың тұрғын үйлерге, қоғамдық және өндірістік ғимараттарға, әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне (кірме жолдар, пандустар, жаяу жүргіншілер өткелдері, қалыпты қолжетімділігінің болмауы	Сыртқы/ ішкі	5	7
Ескерту автор дерекөзі бойынша жасаған []				

PEST-талдау қорытындылары бойынша барлық факторлар (тәуекелдер) екі негізгі топқа жіктелді:

- Ішкі-бұл әлеуметтік қорғау басқармасының, ведомстволық бағынысты ұйымдардың, әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы ЖАО-ның ішінде іске асырылатын тәуекелдер);
- Сыртқы-бұл әлеуметтік қорғау басқармасының қызметіне тікелей байланысты емес тәуекелдер.

Барлық (тәуекелдер) бойынша ағымдағы жағдайларда оларды іске асыру ықтималдығы, сондай-ақ олардың ықпалының маңыздылығы тұрғысынан сараптамалық бағалау жүргізілді. Ықтималдық пен әсерді бағалау 10 балдық шкала бойынша жүргізілді, мұнда:

- 1-ден 3 баллға дейін-фактордың зияны/ықтималдығы шамалы;
- 4-тен 7 баллға дейін-фактордың айтарлықтай өзгеруі маңызды тәуекелдерге әкелуі мүмкін, ықтималдығы орташа деп бағаланады;
- 8-ден 10 баллға дейін-фактордың әсері жоғары, кез-келген ауытқулар елеулі өзгерістер/тәуекелдерді тудырады, басталу ықтималдығы жоғары.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, PEST талдауы аясында тәуекелдер әлеуметтік қамсыздандыру үшін олардың маңыздылығына байланысты 3 негізгі аймаққа бөлінді: жасыл, сары және қызыл.

Жүргізілген талдаудың көрнекілігі үшін № 2 суретке сәйкес тәуекелдер картасы дайындалды.

Тәуекелдер картасы ықтимал және зиян бойынша тәуекелдер аймағына бөлінеді:

Қызыл аймақ-тәуекелді барынша азайту бойынша шұғыл іс-қимыл жасауды талап ететін тәуекелге барынша ұшырағыштықты білдіреді.

Сары аймақ-тәуекелге ұшыраудың қолайлы деңгейі, бірақ қауіпті азайту үшін белгілі бір әрекеттерді қажет етеді.

Жасыл аймақ-бизнес-процесс иесінің және/немесе тәуекел иесінің ұсыныстары бойынша қабылданған және тәуекелді азайту бойынша шұғыл іс-қимылдарды қабылдауды талап етпейтін тәуекелдерге бейімділіктің қолайлы деңгейі

		ТӘУЕКЕЛДЕР КАРТАСЫ			
Залап	Халықтың әл-ауқатын жақсартуға келергі келтіретін денсаулықтың нашарлауы	Негізгі коммуналдық ыңғайлылықтың болмауы	Бір адамға пайдалы тұрғын үй бойынша нормаға сәйкес келмеу	Халықтың тағам-тұрғын қамтамасыз ету кезіндегі жоғары қаржылық шығыстар	Әл-ауқаттың төмен деңгейіне байланысты қылмыс деңгейі жоғарылайды (ұрлық, бопсалу, шабуыл)
	Салықтарды арттыру есебінен табысты төмендеуі	Жұмыс орнын жоғалту немесе төмен жалаақ	Күрделілігі шығындарға отбасына ақша қорынын болмауы	Мемлекеттік қызметкерлердің қысқартылуы немесе төмен болуы (статус, дәрті, әрекеттері)	Әлеуметтік қызметкерлер арқылы ақша шығыстарының жоғарылауы және т.б.
	Халықтың салауатты өмір салтына қатынаспауы	Демалуға, өзін-өзі дамытуға, спортқа және салауатты өмір салтына арналған уақыттың болмауы	Ұзақ мерзімді жұмыссыздық	Халықтың осал топтарына және тұрғын үйінен қамтамасыз ету тиісті деңгейде болмауы	Дәрі-дәрмек пен азық-түлік шығындарының артып алуы есебінен өзгеше қалың ұлғайы
	Өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған Мемлекеттік бағдарламаларды жеткіліксіз қаржылақдыру	Тіпті жұмыстарды орындау кезінде тиісті құзыреттің болмауы	Білімді уақытты алмау	Өмір сүру ұзақтығы	Отбасының әсерленуіне апаратын 50% ағарту артық жұмыс жасау
	Тиісті білім алуудың жеткіліксіздігі	Сапасыз ауыз суды пайдалану қаупі	НҚА әзірлеу кезінде мемлекеттік органдар тарапынан халықтың осал топтарының өмір сүру сапасын жеткіліксіз зерделеу	НҚА әзірлеу кезіндегі халықтың қатыспауы	Жалақының тұрақсыздығына байланысты Жұмыспен қамту кепілдігінің болмауы
		Ықтималдығы			

Сурет №2 -тәуекелдер картасы

Осылайша, жүргізілген талдау қорытындылары бойынша ықтималдығы мен залалы жоғары неғұрлым елеулі факторлар (тәуекелдер), яғни тәуекелдер картасының қызыл аймағына кірген тәуекелдер айқындалды:

- Әлеуметтік қызметкерлер арасындағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдері және т. б.;
- Халықтың тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету кезіндегі жоғары қаржылық шығыстар;
- Әл-ауқаттың төмен деңгейіне байланысты қылмыс деңгейі жоғарылайды (ұрлық, бопсалау, шабуыл);
- Дәрі-дәрмек пен азық түлік тауарларын қарызға алу себебінен өтемақының ұлғаюы;
- Медициналық қызмет көрсетудің болмауы немесе төмен болуы (тегін дәрі-дәрмектер)
- Халықтың осал топтарын жеке тұрғын үймен қамтамасыз ету тиісті деңгейде болмауы
- Салықтарды арттыру есебінен табысты төмендеуі.

Осылайша, тәуекелдер картасының қызыл аймағында Сыртқы және ішкі факторларға байланысты тәуекелдер басым болады.

Ағымдағы жағдайларда сыртқы және ішкі факторлардың жоғары өзгергіштігін ескере отырып, тәуекелдерді бағалау мүмкіндігінше сирек жүргізілуі керек. Ел ішінде де, одан тыс жерлерде де туындайтын ықтимал қатерлер мен тәуекелдерге уақтылы ден қоюға мүмкіндік беретін әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін осылай ғана құруға болады.

Сонымен бірге, әлеуметтік қорғауды басқару шеңберінде тәуекелдерді кешенді және сапалы бағалау әлеуметтік қамсыздандыруды қамтамасыз етудің стратегиялық маңызды блогына айналуы тиіс.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарды мемлекеттік қолдау жүйесіне - SWOT талдау

Магистрлік жобада SWOT талдау әдісінің мазмұны және оны ғылым мен практикада қолдану мәселелері қарастырылған. Бұл әдісті әлеуметтік процестерді зерттеуде кеңінен қолдану қажеттілігі негізделген. Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі адамдарды мемлекеттік қолдау жүйесінде зерттеуде SWOT талдауды қолдану нәтижелері ұсынылған. Жүргізілген көп факторлы SWOT-талдау негізінде мүмкіндігі шектеулі адамдарды мемлекеттік қолдауды жақсарту жөніндегі қызметтің стратегиялық бағыттары ұсынылды. Түйінді сөздер: SWOT-талдау, әлеуметтік қамсыздандыру, халықтың осал топтары, әлеуметтік зерттеу, сараптамалық бағалау, Қазақстан Республикасы.

Талдаудың бұл түрі ағымдағы әлеуметтік-экономикалық үрдістерді зерттеуге және құрылымдауға бағытталған зерттелетін әлеуметтік процестің күшті және әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен шектеулері туралы ақпаратты

жинау, талдау және бағалау негізінде білімді бейресми жүйелеу әдісі ретінде ұсынылуы мүмкін. Ұзақ мерзімді қолдану барысында SWOT талдауы өзін басқарушылық шешімдерді дайындаудың және зерттелетін әлеуметтік-экономикалық процесті немесе құбылысты жақсарту бойынша ұсыныстар әзірлеудің тиімді құралы ретінде көрсетті.

Жалпы алғанда, талдау әдістемесі зерттелетін объектінің (S – strength) күшті жақтарын, оның әлсіз жақтарын (W – weakness), даму мүмкіндіктерін (o – opportunities) және қауіп – қатерлерді немесе шектеулерді (T-threats) анықтайды, ал күшті және әлсіз жақтар объектіге әсер етудің ішкі факторларына жатады зерттеулер, ал мүмкіндіктер мен қауіптер – сыртқы. Алынған матрица ішкі және сыртқы факторлар арасындағы қатынастар мен өзара әсерді анықтау арқылы талданады.

Осы магистрлік жобанда мүмкіндіктері шектеулі адамдарды мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы жүйесінің проблемасын зерттеу әдістерінің бірі көп факторлы SWOT-талдау болып табылады.

Бұл әдісті іске асырылып жатқан жоба шеңберінде қолдану мүмкін болды, өйткені SWOT-талдау жүргізу үшін ақпараттық негізді Қазақстан Республикасында жүргізілетін ауқымды эмпирикалық зерттеу материалдары құрады. Бұл әлеуметтік зерттеудің ерекшелігі мүмкіндігі шектеулі адамдарды мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы жүйесі практикасының мазмұны мен ерекшелігі, таралу және тамырлану ауқымы туралы ақпарат жинаудың сапалы және сандық әдістерінің үйлесуі болды.

Мүгедектерді мемлекеттік қолдау жүйесінің проблемаларын эмпирикалық социологиялық зерттеу нәтижелерін талдау негізінде SWOT талдау матрицасында әлеуметтік қолдаудың пайда болуы мен қажеттілігінің негізгі факторлары, сондай-ақ оған қарсы тұру жүйеленді (кесте. 1). Мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерімен күшті және әлсіз факторлардың тізімін салыстыра отырып, бірқатар қорытынды жасауға болады: қоғамда адамдардың тәуелсіздікке ұмтылысына және өмір сүру деңгейі мен сапасына ықпал ететін құндылықтарды тәрбиелеу, әлеуметтік төлемдердің атаулылығы мен негізділігін қамтамасыз ету, ең мұқтаждарға баса назар аудару, тіпті қазақ халқының қазіргі менталитеті жағдайында да әлеуметтік қолдау ауқымын қысқартуға болады. Алайда заңнаманың жетілмегендігі және" шекті " заңдардың қабылдануы халықтың масылдық көңіл-күйін арандататын әлеуметтік көмек көрсету шарттарын сақтайды.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарды мемлекеттік қолдау жүйесіне - SWOT талдау

S (күшті жақтары)	O (даму мүмкіндіктері)
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды әлеуметтік қолдау және қорғауға Конституция кепілдік береді; ➤ Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды оңалту бағдарламасы іске асуда ➤ Оңалту және қоғамға кірігу құқығы; ➤ Инфрақұрылым объектілеріне қол жеткізу; ➤ Ақпаратқа қол жеткізу; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Білім; ➤ Еңбек әрекетінің түрін еркін таңдау; ➤ Тегін медициналық көмек алу құқығы; ➤ Оңалтуды жеңілдету; ➤ Кәсіптік оқыту немесе қайта даярлау; ➤ Ұйымдардағы, атап айтқанда, үкіметтегі қызметтің басымдылығы; ➤ Шығармашылықты қолдау. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Мемлекеттік қолдауды жетілдіруге бағытталған мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатты жетілдіру. ➤ Мұқтаж адамдарға атаулы көмектің іске асырылуын бақылай отырып, оны дамыту. ➤ Қоғамда адамдардың тәуелсіздікке ұмтылуына ықпал ететін құндылықтарды тәрбиелеу; ➤ Белсенді өмірлік ұстаным мен жауапкершілікті қалыптастыру. ➤ Жұмыссыздықпен күрес, жұмыс орындарын ұйымдастыру, өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру. Азаматтарды зейнетақымен қамсыздандыру, әлеуметтік қызмет көрсету және халықты әлеуметтік қорғау саласындағы заңнаманы жетілдіру.
W (әлсіз жақтары)	T (қауіп – қатерлер)
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың проблемаларына немқұрайлы қарау; ➤ Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың тұрғын үйлерге, кірме жолдар, пандустар, жаяу жүргіншілер өткелдері, арнайы бағдарламалар, мүгедектер арбасына арналған құрылыстар және басқа да көптеген құрылыстар жоқ; ➤ Медициналық қызметтердің сапасының төменді; ➤ Жұмысқа орналасудағы қиындықтар; ➤ Білім алуға және әлеуметтік және мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға қол жеткізуді шектеу; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Халықтың жалпы аурушандылығының артуы; ➤ Судың ластануы, ауаның ластануы, шөлейттену; ➤ Елдегі күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгеруі. ➤ Әлеуметтік саланы бюрократизациялау; ➤ Мемлекеттік жеңілдіктер мен жәрдемақылардың жетілмеген жүйесі;

Қазақстандағы мүмкіндіктері шектеулі азаматтар кедейлікті көп аспектілі түсіну тұрғысынан (яғни адам әлеуетін дамыту мүмкіндіктері тұрғысынан) кедей халықтың ең осал тобы болып табылады. Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар арасындағы кедейлік қауіпі, біріншіден, денсаулығының бұзылуына байланысты олардың өмірлік белсенділігінің шектелуіне байланысты, яғни олардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігінің шектелуі. Екіншіден, Қазақстандағы мүгедектердің қоғамдық және саяси өмірге қатысуға, білім беру қызметтеріне, әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға қол жеткізуде халықтың басқа топтарымен салыстырғанда анағұрлым шектеулі.

Қазақстанда мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды әлеуметтік қолдау және қорғау, олардың экономикалық, саяси және басқа да құқықтары мен бостандықтарын іске асыруда тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге еліміздің Конституциясымен және басқа да нормативтік-құқықтық құжаттармен кепілдік берілгеніне қарамастан, қоғам мен мемлекет тарапынан кеңес заманынан бері сақталып келген мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың проблемаларына немқұрайлы қарау орын алып отыр. Бүгінде бұл елдің елді мекендерінде мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың тұрғын үйлерге, қоғамдық және өндірістік ғимараттарға, әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне (кірме жолдар, пандустар, жаяу жүргіншілер өткелдері, арнайы бағдарламалар, мүгедектер арбасына арналған құрылғылар және басқа да көптеген құрылғылар түрінде) қалыпты қол жетімділіктің жоқтығынан ғана көрінеді.

Мүмкіндігі шектеулі жандар мен олардың мәселелері соңғы кезде ғана айтылып, қолдау шаралары қолға алынуда. 2002 жылдан бастап мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды оңалту бағдарламасы жылдар бойы жүзеге асырыла бастады. Бағдарламаны әзірлеушілердің пікірінше, оны іске асыру мүгедектердің өмір сүру сапасын жақсартуға, оңалту шараларының көлемін арттыруға, мүгедектерді олардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып, оңалтудың техникалық құралдарымен қамтамасыз етуге, мүгедектердің қабілеттерін қалпына келтіруге көмектеседі. Мүгедектерді тұрмыстық, әлеуметтік, кәсіптік қызметте, мүгедектердің конституциялық құқықтарын толық іске асырып, олардың қоғамға интеграциялануын жеделдету болып табылады.

Қазақстандағы еңбекке қабілетті халық арасында мүгедектіктің дамуына әлеуметтік-экономикалық, медициналық, демографиялық және экологиялық факторлар, еңбекті қорғаудың төмен деңгейі, сондай-ақ медициналық қызметтердің сапасының төмендігі мен қымбаттығы әсер етеді.

Бала кезінен мүгедектік деңгейін арттыратын күрделі патологиялар мен даму ақауларының өсуі, ең алдымен, елдегі экологиялық жағдайдың нашарлауымен, өнеркәсіптік шығарындылардың ана мен бала денсаулығына әсерімен, сондай-ақ медициналық бақылаудың нашарлығымен байланысты.

Қазақстандағы мүгедектік процесінің тағы бір факторы халықтың жалпы аурушандылығының артуы болып табылады, бұл да көп жағдайда еліміздегі қолайсыз экологиялық жағдаймен байланысты. Мұндағы негізгі факторлар: судың ластануы, ауаның ластануы, шөлейттену. Ауаның ластануы халықтың аурушандылығының артуына әсер ететін негізгі қауіп факторы болып табылады.

Кейбір аудандарда қалдықтардың радиоактивті және улы қалдықтарының шаңдануы байқалады. Арал теңізі аймағында улы тұздар ашық теңіз түбінен ауаға көтеріліп, адам мен жануарлардың денсаулығына әсер етіп, су мен топырақтың ластануын тудырады. Қазақстанның орасан зор аумақтары әскери полигондардың қызметінен және ғарыштық техниканы ұшырудан зардап шекті. Табиғи ортаның ластануы ең алдымен халықтың аурушандығының артуына алып келеді. Еңбек нарығында төмен жұмыс күші – «экологиялық» топ пайда болады. Ол денсаулықтың нашарлығымен ғана емес, еңбекке деген ынтасының төмендігімен, психологиялық оңалтудың нашарлығымен сипатталады.

Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі азаматтар кездесетін мәселелердің ішінде келесі негізгі топтарды бөліп көрсетуге болады:

- Жұмысқа орналасудағы қиындықтар, мүгедектерді жұмысқа орналастыру саласында кемсіту;
- білім алуға және әлеуметтік және мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға қол жеткізуді шектеу;
- Мүгедектерді медициналық оңалту бойынша медициналық қызмет көрсету көлемінің жеткіліксіздігі және сапасының төмендігі;
- Мүгедектердің тұрғын үйлерге, қоғамдық және өндірістік ғимараттарға, әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне (кірме жолдар, пандустар, жаяу жүргіншілер өткелдері, арнайы бағдаршамдар, мүгедектер арбасына арналған құрылғылар және т.б. түріндегі) қалыпты қолжетімділігінің болмауы;
- Елдің қоғамдық-саяси өмірінен әлсіз қатысу және оқшаулану; мүгедектердің азаматтық құқықтарын бұзу.

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар халықтың әлеуметтік жағынан қорғалмаған топтарына жатады. Олардың қиын әлеуметтік жағдайы мемлекетті жан-жақты қолдау көрсетуге міндеттейді. Бұл бөлімде біз Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі адамдарды қолдаудың қандай шаралары бар екені анықталды.

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың құқықтары Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы арнайы заңмен реттеледі. Онда мұндай азаматтарға қолдау көрсету мен әлеуметтік көмек көрсетудің барлық қыр-сырлары көрсетілген. Мүгедек азаматтардың әлеуметтік жағдайын ескере отырып, билік оларға жан-жақты қолдау көрсетуде.

Қазақстанның саяси, экономикалық өмірі саласында болып жатқан іргелі өзгерістер халықтың әртүрлі әлеуметтік осал топтарымен оңалту жұмысының тиімділігіне үлкен әсер етеді. Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар кез-келген отбасында және кез-келген әлеуметтік жағдайда, кез-келген этникалық топта және әлемнің кез-келген жерінде пайда болуы мүмкін. Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей, тиісті білім мен нақты көмек болған жағдайда мүгедектер әлеуметтік қорғау жүйесіне қарамастан қоғамның толыққанды мүшесі болады, бұл түптеп келгенде қоғамның жоғары азаматтық мәртебесін көрсетеді.

Талдау және зерттеу нәтижелері

Бүгінгі таңда, БҰҰ мәліметтері бойынша, әлемде психикалық немесе физикалық денсаулығының белгілі бір бұзылуларынан зардап шегетін 450 миллионға жуық адам бар. Жалпы, олар бүкіл планетамыздың тұрғындарының 1/10 бөлігін құрайды. Сонымен қатар, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы көрсеткендей, әлемдегі мүгедек балалардың саны 13% құрайды. Олардың ішінде балалардың 3% - ы ақыл-ой кемістігімен, ал 10% - ы басқа психикалық немесе физикалық проблемалармен туылады. Қазіргі уақытта әлемде 200 миллионға жуық мүмкіндігі шектеулі балалар бар. 2021 жылы Қазақстан халқының саны 19 миллион адамнан асып түсті, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі елімізде тұратын мүгедек адамдардың саны бойынша статистикалық мәліметтерді жариялады. Олардың есептеулеріне сәйкес, өткен жылдың мамыр айының соңындағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі азаматтардың саны 529 858 адамды құрайды [43].

Кесте №3- Мүгедектік бойынша тағайындалған мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақыны алушылар саны.

Қазақстан Республикасы	2018	2019	2020	2021
Ақмола	21 141	21 151	20 887	20 705
Ақтөбе	21 469	22 103	22 442	23 041
Алматы	52 731	52 762	51 301	50 646
Атырау	17 199	17 814	17 730	18 233
Батыс Қазақстан	17 372	17 522	17 439	17 340
Жамбыл	35 135	35 722	35 442	35 249
Қарағанды	49 985	50 074	49 764	49 622
Қостанай	21 071	21 140	20 697	20 624
Қызылорда	23 476	23 467	23 423	23 619
Маңғыстау	20 470	21 890	22 235	23 134
Павлодар	19 976	19 883	19 764	19 783
Солтүстік Қазақстан	18 879	18 502	18 053	17 578
Түркістан	74 104	75 546	75 956	76 369
Шығыс Қазақстан	41 637	40 856	39 546	39 173
Нұр-Сұлтан қаласы	20 811	22 272	23 197	25 115
Алматы қаласы	34 428	35 974	35 932	37 300
Шымкент қаласы	30 262	31 611	31 569	32 327
Автор дерек көзі бойынша құрастырған [44].				

Қазақстан Республикасының ғылым және білім министрлігінің деректері бойынша 2020 жылғы жағдай бойынша мүмкіндігі шектеулі балалар саны 161826 құрады.

Кесте № 4- Мүмкіндігі шектеулі балалар саны

Қазақстан Республикасы	2017	2018	2019	2020
Ақмола	6 848	7 416	10 652	9 788
Ақтөбе	5 729	5 884	6 344	5 902
Алматы	11 085	11 914	13 255	14 579
Атырау	4 300	4 701	5 587	5 257
Шығыс Қазақстан	14 901	14 998	15 733	15 528
Жамбыл	7 895	7 911	7 961	7 944
Батыс Қазақстан	6 025	5 922	5 967	5 893
Қарағанды	8 987	11 183	11 672	12 879
Қостанай	10 777	10 779	10 159	9 668
Қызылорда	6 218	5 888	5 739	5 758
Маңғыстау	4 968	5 485	6 175	6 482
Павлодар	6 452	6 630	6 832	6 675
Солтүстік Қазақстан	4 521	4 332	4 150	4 060
Түркістан	28 661	20 051	19 149	19 475
Шымкент қаласы	-	8 709	9 429	11 239
Нур-Султан қаласы	7 874	7 557	9 065	11 453
Алматы қаласы	12 155	13 870	13 287	9 246
Ескерту: Автор дерек көзі бойынша құрастырған [44]				

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар дәрігерге кезексіз өте алады немесе еңбек қызметінің бағытын өзгерту үшін қайта оқу мүмкіндігін ала алады. Бірақ негізгі құқықтардан басқа, мүгедектер әлеуметтік қолдауға құқылы.

Мысалы:

Мүгедектігі бойынша өтемақылар мен жәрдемақылар;

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан төленетін қосымша төлемдер;

Жұмыс беруші мен қоғамдық ұйымдардан қосымша ақылар мен жәрдемақылар.

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың құқықтары Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы арнайы заң, мемлекет мүгедек азаматтарға тұрғын үй береді. Мұнымен жергілікті атқарушы органдар айналысады. Олар тұрғын үйге мұқтаж адамдарды есепке қойып қана қоймай, мүгедектерді еркін жүріп-тұру үшін үйлерді арнайы құралдармен және құрылғылармен жабдықтайды. Мысалы, арбамен жүретіндерге арналған пандустар.

Мемлекет мүгедектердің жұмысқа орналасуына қамқорлық жасайды. Бұл үшін жергілікті атқарушы органдар заңнамаға сәйкес бірқатар іс-шаралар өткізеді. Атап айтқанда:

* Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар үшін жұмыс орындарының жалпы санының 2-4% мөлшерінде міндетті квота белгіленеді.

* Мүмкіндіктері шектеулі азаматтар үшін қосымша жұмыс орындарын құратын шағын және орта бизнесті дамыту

* Арнайы және әлеуметтік жұмыс орындарын құру

* Мүгедектігі бар азаматтарды кәсіптік оқытуды жүргізеді

Қазақстан Республикасының еңбек кодексіне сәйкес, мүгедектігі бар азаматтар үшін де ерекше еңбек ережелері қарастырылған. Мысалы, 1 немесе 2 мүгедектік тобы бар азаматтар аптасына 36 сағат жұмыс істейді және жыл сайын қосымша 6 күн демалыс алады. Сонымен қатар, түнгі жұмыс мүгедектің келісімімен ғана мүмкін [45].

Мүгедектерді олардың келісімінсіз жұмыстан шығаруға немесе басқа лауазымға ауыстыруға тыйым салынады. Жұмыстан шығарудың жалғыз мүмкіндігі арнайы қоғамдық комиссияның шешімі болуы мүмкін, ол кәсіби міндеттерін орындамағаны немесе басқа қызметкерлердің қауіпсіздігіне қауіп төндіргендіктен мүгедектің одан әрі жұмыс істеуі мүмкін емес деп шешеді.

Мүгедектігі бар азаматтар үшін оқу орнына түсу кезінде квота қарастырылған. Бұл орта кәсіптік білім беретін ЖОО немесе мекемелер болуы мүмкін. Қабылдау квотасы студенттердің жалпы санының 0,5% құрайды. Мемлекеттік тапсырыс немесе грант бойынша оқитын мүгедектерге стипендиялар бойынша жеңілдіктер беріледі.

Сондай-ақ мүгедектігі бар азаматтарға әлеуметтік, медициналық және кәсіптік оңалту мүмкіндігі беріледі. Егер медициналық оңалту туралы айтатын болсақ, онда бұл организмнің бұзылған немесе жоғалған функцияларын қалпына келтіруге немесе сақтауға бағытталған медициналық қызметтердің қарапайым кешені.[45]

Ең алдымен, ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланысты мүгедектігі бойынша жәрдемақы мөлшері өзгерді. 2022-2024 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы Заңға сәйкес, ЕТҚД 36018 теңгені құрайды. Осыған байланысты жәрдемақы мөлшері:

-Бірінші топ-1,92 ПМ немесе 69155 теңге

- Екінші топ-1,53 ПМ немесе 55108 теңге

- Үшінші топ-1,04 ПМ немесе 37 459 теңге

Сондай-ақ, бірінші топтағы мүгедекке қамқорлық жасайтын және оның қандас туысы болып табылмайтын азаматтарға арналған жәрдемақы пайда болды. Мұндай адам ай сайын 1,4 ЕТҚД немесе 50425 теңге алатын болады.

Бұл жәрдемақы бөгде адамның тарапынан үнемі күтімді қажет ететін және әлеуметтік көмекшінің қызметтерімен қамтылмаған бірінші топтағы мүгедектерді қамтуға арналған. Бірінші топтағы мүгедекке онымен бір елді мекенде тұратын адам қамқорлық жасауы тиіс. Жәрдемақы, егер:

-Қамқор болған адам 18 жасқа толмаған

-Адам әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылды

-Адам психикалық денсаулық орталықтарында есепте тұр

-Мүгедек толық мемлекеттік қамсыздандыруда

Басқа жағдайларда қиындықтар болмауы керек. Жәрдемақы өтініш бойынша Халыққа қызмет көрсету орталықтарында беріледі.

Түркістан облысында 76,3 мың мүгедектігі бар азамат тұрады (оның ішінде I топ – 7 597, II топ – 23030, III топ – 26 200, 16 жасқа дейінгі балалар – 19 475), бұл облыс халқының 4,7 пайызы.

2021 жылға мүгедектігі бар азаматтарды оңалтудың техникалық құралдарымен және қызметтермен қамту үшін 5,4 млрд теңге қарастырылған (РБ – 2 608,3 млн теңге, ОБ – 918,2 млн теңге, ЖБ – 1 944 млн теңге). Бөлінген қаржының есебінен 01.01.2022 ж. жағдаймен ОЖБ орындалуы 84,3% (49 359 адам).

Оның ішінде мүгедектігі бар азаматтарды қызметтермен қамту деңгейі:

- санаторий-курорттық емделумен – 71,8% құрайды (9 842 адам),
- протездік-ортопедиялық көмекпен – 75,9% (6 795 адам),
- тифлотехникалық құралдармен – 82,6% (3 232 адам),
- кресло-арбамен – 86,9% (2 602 адам),
- сурдологиялық көмекпен – 85,4% (1 621 адам),
- міндетті гигиеналық құралдармен – 92,7% (20 151 адам),
- жеке көмекшінің қызметімен – 95,7% (4 351 адам),
- ымдау тілі маманының қызметімен – 96,6 % (765 адам).

Облыс бойынша мүмкіндігі шектеулі азаматтарға қолжетімді орта құру үшін 2012 жылдан бастап 3 472 әлеуметтік инфрақұрылымдық объектілерге паспорт жасалып, 2 935 объектіге бейімдеу жұмыстарын жүргізу қажеттігі белгіленіп, 2 935 бейімделді.

«Аманат» партиясының «Өзгеру жолы: әрқайсысына лайықты өмір!» Сайлауалды бағдарламасын орындау мақсатында «Қолжетімді Түркістан» кешенді іс-шаралар жоспары бекітіліп, 2021 жылға бейімдеуге жататын 259 нысанды бейімдеу жоспарланды (2021-2025 жж. барлығы 1294 нысан бейімделуі тиіс). Қазіргі таңда, 259 нысан бейімдеуден өтті немесе 100%.

Арнаулы әлеуметтік қызметтермен қамтылу мәселелері

Облыстағы арнаулы әлеуметтік қызметтермен 7 713 мүмкіндігі шектеулі мұқтаж азамат қамтылды (2020 жылы 6867) немесе жалпы қызмет алуға мұқтаждардың 100 % қамтылды, бұл мақсатқа 109,8 млн.теңге жұмсалды (4 стационарлық жағдайда қызмет көрсететін орталықтарда 952 (12,3%) психоневрологиялық аурулары бар мүмкіндіктері шектеулі азаматтар, жалғыздікті қарттар мен 1,2 топтағы мүмкіндіктері шектеулі азаматтар, тірек-қимыл аппараты бұзылған мүмкіндіктері шектеулі балалар; 6-ы жартылай стационарлық жағдайда қызмет көрсететін оңалту орталықтары мен 15 күндізгі қатынау бөлімшелерінде 1528 (19,8%) мұқтаж азаматтар арнаулы әлеуметтік қызметтермен қамтылды; үйде әлеуметтік көмек көрсететін 48 бөлімше арқылы қызметтермен 4813 (62,4%) мұқтаж азамат және 5 үкіметтік емес ұйым 417 (5,4%) азаматқа арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсетті).

Облыстағы мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың санын ескере отыра, 2021 жылы республикалық бюджеттен қаржы бөлініп, Сауран ауданы, Ораңғай ауылында заманауи 200 орындық Оңалту орталығының құрылысы жүргізілуі басталды. Құрылыстың құны 2 972,6 млн.теңгені құрайды.

Оған қоса, облыстың бірнеше аумақтарында мүмкіндіктері шектеулі адамдарға, мүгедек балаларға арналған 6 арнаулы әлеуметтік қызмет көрсететін орталықтар құрылыстарының жобалау-сметалық құжаттамалары дайындалып, мемлекеттік сараптамалары алынды. Құрылыстардың жалпы құны 18,4 млрд.теңгені құрайды. Мемлекеттік бюджеттен қаржы бөлінген жағдайда, құрылыстар 2022-2023 ж.ж. жүргізіліп, пайдалануға беріледі.

Бұл өз кезегінде облыстағы мүмкіндіктері шектеулі адамдарға әлеуметтік қолдау, оларға арнаулы әлеуметтік қызметтерді кешенді және сапалы көрсетуге оң септігін тигізеді.

Ерекше атап өтетіні, 2021 жылы Басқармаға қарасты қарттар мен мүмкіндіктері шектеулі азаматтарға арналған стационарлық үлгідегі 4 мекемедегі қызмет алушыларды тамақтандыру процесі мемлекеттік-жекешілік әріптестігі шеңберінде Жекеше әріптеске берілді. Жекеше әріптес жобаға сәйкес 1000-ға жуық қызмет алушыларды тамақтандырудан бөлек өз қаражат есебінен 88,2 млн. теңгеге осы төрт мекеменің асханаларына кезең кезеңімен жаң

Жаңғырту, модернизациялау жұмыстарын жүргізуді бастады. Мұндай жоба республика көлемінде бірінші рет жүзеге асырылуда[46].

Әлеуметтік оңалту мүгедектер тап болған шектеулерді еңсеру үшін жағдай жасауға, сондай-ақ оларды әлеуметтік және тұрмыстық өмірге бейімдеуге бағытталған. Мүгедектігі бар азаматтарды ешкімнің көмегінсіз өз бетінше өмір сүруге үйретеді, оларды арнайы құрылғылармен және жүріп-тұру құралдарымен қамтамасыз етеді, үйде немесе мамандандырылған мекемелерде арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсетеді. Әлеуметтік оңалту шеңберіндегі көмектің барлық қосымша нұсқалары әр мүгедекті оңалтудың жеке бағдарламасында бөлек жазылған.

Қазіргі уақытта халыққа әлеуметтік қызмет көрсетуді дамытудың көптеген нысандары арасында оңалту орталықтарында мүгедектерді оңалту өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Магистрлік жобада мен Ақмола облыстық немістер қоғамының әлеуметтік жобасы шеңберінде іске асырылатын мүмкіндігі шектеулі азаматтардың әлеуметтік оңалту бойынша бірегей тәжірибесін ұсынғым келеді. Бұл тәжірибе, адамның мүдделеріне сәйкес әлеуметтік, кәсіби және тұрмыстық функцияларды орындау үшін, бұзылған немесе жоғалған қабілеттерін қалпына келтіруге немесе өтеуге бағытталған күрделі мамандардың қызметі ретінде қарастырылатын оңалту жұмыстары, адам денсаулығын қорғау, сақтау және дамыту бойынша әлеуметтік қызметтердің бағыты ретінде әлеуметтік шиеленісті төмендету, диаспораның өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған. Әдетте, диаспора топтары қоғамның жас мүшелері болып табылатындықтан, қазақстандық неміс мәдениеті қоғамының ұсынылып отырған тәжірибесі денсаулық мүмкіндіктері шектеулі адамдарды әлеуметтендіру мен бейімдеудің жаңа дискурсивті тәжірибесі ретінде қызықты болуы мүмкін.

Қазақстандық топты медициналық әлеуметтік сараптамадан кейін ғана алады. Медициналық комиссия бұрын қойылған барлық диагноздарды зерттейді,

науқастың қолындағы құжаттарды және т.б. қарастырады. Осының негізінде мүгедектік тобы белгіленеді.

Әлемдік қоғамдастықтың назарын мүгедектік проблемаларына аудару және осы ерекше топтың әлеуетті мүмкіндіктерін зерттеу үшін БҰҰ шешіміне сәйкес 3 желтоқсанда Халықаралық мүгедектер күні өткізіледі. 1993 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы мүгедектерге тең мүмкіндіктер жасаудың стандартты ережелерін қабылдады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы "мүгедектікті" әлемдік қоғамдастық үшін стандарт ретінде түсінудің негізгі тәсілдерін тұжырымдады:

Әлеуметтік оңалту: 1) әлеуметтік оңалтуға, 2) медициналық-әлеуметтік оңалтуға, 3) әлеуметтік-құқықтық оңалтуға, 4) психологиялық-педагогикалық оңалтуға, 5) әлеуметтік және 6) еңбекпен оңалтуға бағытталған Инклюзивті дискурсивті практикалар арқылы жүзеге асырылады. Оңалту-бұл адамның құқықтарын, мәртебесін, денсаулығын, қоғамдағы қабілеттерін қалпына келтіруге бағытталған өзара байланысты іс-қимылдардың күрделі, көп деңгейлі, бағдарланған және серпінді жүйесі [49]. Бейімделу оңалту құралдарының бірі болуы мүмкін. Екінші жағынан, бейімделу кезінде оңалту әдістері қолданылады. Мұның бәрі ортақ мақсатқа - әлеуметтік жұмыс істеу және әлеуметтік жақсартуды қамтамасыз ету қабілетін қалпына келтіру, сақтау немесе жақсарту арқылы әлеуметтік көмек көрсетуге бағытталған. Ал азаматтардың әлеуметтік денсаулығы, отбасылардың әл-ауқаты елдің тұрақты және үдемелі дамуының қажетті шарты болып табылады. Мүгедекті әлеуметтендіру-бұл мүгедектің әлеуметтік маңызды нормаларды, құндылықтарды, мінез-құлық стереотиптерін игеру процесі, оларды әлеуметтік өзара әрекеттесудің әртүрлі формаларын игеру кезінде түзету. Әлеуметтену сонымен қатар мүгедектердің әлеуметтік өзара әрекеттесудің стандартты формаларына толық қатысуын қамтамасыз ететін білім, Дағдылар, мінез-құлық стереотиптерін, құндылық бағдарларын, стандарттарды игеруді білдіреді.

Оқыту мүгедектің мінез-құлық пен өзара әрекеттестіктің стандартты схемаларын игеруге, мүгедектің қоршаған ортаны және ондағы құнды тіршілікті дамытуға бағытталған. Ол бейімделгіш кеңес беруді және мүгедектің әлеуметтік қатысуын ұйымдастыруды қамтиды, оны қоршаған орта талаптарына барабар жауап беруге және оған белсенді әсер етуге дайындауы керек. Әлеуметтену процесінің мүгедектік патологияның түріне, мүгедектің жынысы мен жасына, оның әлеуметтік мәртебесінің ерекшеліктеріне байланысты өзіндік ерекшеліктері бар.

Мысалы, ақыл-есі кем мүгедектер мінез-құлық дағдыларын қарқынды игеру, қажетті және стандартты өмірлік жағдайлар болып табылатын стереотиптік әрекеттер жиынтығын зерттеу және пайдалану арқылы белгілі бір дәрежеде тәуелсіздікке қол жеткізе алады. Мұндай мүгедектердің арнайы дайындығы олардың қоршаған қоғамды қабылдауын және оған осы мәдениетке стереотиптік идеялар мен әрекеттер түрінде реакциясын қамтамасыз етуі керек.

16 жастан 25 жасқа дейінгі мүгедектер үшін белсенділіктің шектелуі осы жастағы адамдардың өмір сүру және қарым-қатынас қиындықтарын күшейтуі

мүмкін, бұл жеке тұлғаның өзгеруіне, оның әлеуметтік оқшаулануына және қоғамға қарсы мінез-құлыққа әкелуі мүмкін.

Мүмкіндіктері шектеулі адамдарды әлеуметтендіру бағдарламалары қызметтің қазіргі шектеулерін еңсеруге, өз мүмкіндіктерін іске асыру жолдарын іздеуге бағытталуы тиіс.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған адамдардың әлеуметтік өміріне осындай қосылуларды ұйымдастыру дискурстық тәжірибені адамның жаңа жағдайларға бейімделуге деген ынтасын арттырып, мүгедектік жағдайында жаңа дағдыларды дамытатындай етіп жасауға мүмкіндік береді.

Көкшетау қаласындағы "Видергебурт" Ақмола облыстық немістер қоғамы жанынан осындай көмекті ұйымдастыру бұл қоғамға, әдетте, өздерінің жас ерекшеліктеріне байланысты тірек-қимыл аппаратының қандай да бір патологиялары, Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде лагерьдің шоғырлануындағы ұзақ стресс салдарынан невротикалық және психикалық бұзылулары бар егде жастағы қарт адамдар кіреді. Тірек-қимыл жүйесінің патологиясы ретінде біз білек жарақатынан туындаған патологияларды қарастырамыз, өйткені олар тірек-қимыл аппаратының жиі кездесетін жарақаттарына жатады, және олардың үлесі, әдебиет көрсеткендей, тірек-қимыл аппаратының жалпы жарақаттарының 6 - дан 21% - на дейін және 40-60% - ы басқа. төменгі аяқтың жарақаттары болып табылады.[47] Әдетте, білек буынының сіңір-байламды аппаратының жарақаттары травматологқа жүгінудің негізгі себебі болып табылады. Осы жарақаттарды диагностикалау мен емдеудің әртүрлі тәсілдері бұл мәселенің әлі шешілмегенін және сондықтан өзекті болып қала беретінін көрсетеді. Осыған байланысты адамдардың бұл санаты кейінірек мүгедектікке байланысты өмір салтын шектеуге әкелетін ауыр патологияларға тап болды [48].

Әлеуметтік диагностика мүгедектермен әлеуметтік жұмыс технологиясын қалыптастыруда және дамытуда маңызды рөл атқарады. Бұл маманға әлеуметтік жұмыс үшін қажетті білім беретін әдістемелік құрал, оның негізінде мүгедек проблемасын әлеуметтік диагностикалау жүргізіледі, мүмкіндігі шектеулі адамның іс-әрекетіндегі қиындықтарды шешуге мүмкіндік беретін әлеуметтік жұмыс технологиялары таңдалады.

Әлеуметтік қызметкерлер қызметінің "объектілерінің" ерекше санатын бөгде адамның көмегіне мұқтаж мүгедек бар отбасы ұсынады [50]. Мұндай отбасы-бұл әлеуметтік қолдауды қажет ететін адам өмір сүретін микро орта. Ол оны әлеуметтік қорғауға деген қажеттіліктің орбитасына тартады. Бұл арнайы зерттеу 200 мүгедек отбасының ішінде 39,6% мүгедектер бар екенін анықтады [51].

Ұзақ уақыт әрекетсіздік адамды босаңсытады, оның энергетикалық мүмкіндіктерін төмендетеді, ал жұмыс табиғи стимулятор бола отырып, өміршеңдікті арттырады. Сондай-ақ, мүгедектің ұзақ мерзімді әлеуметтік оқшаулануы жағымсыз психологиялық әсер береді.

Еңбек терапиясы пациенттің қоғамнан ұзақ уақыт оқшаулануының себебі болып табылатын психикалық ауруларды емдеуде ерекше маңызға ие болды. Еңбек терапиясы шиеленіс пен мазасыздықты жеңілдету арқылы адамдар

арасындағы қарым-қатынасты жеңілдетеді. Жұмыспен қамту және орындалған жұмысқа назар аудару науқасты оның ауыр сезімдерінен алшақтатады.

Ақмола облысының неміс мәдениеті қоғамы (төрағасы - Берг Игорь Вернерович) патриархалдық тәртіптің айқын дәстүрлеріне, өз бірлестігінің қарт адамдарына назар аударып отырып, мүмкіндігі шектеулі адамдарға этно-мәдени топтың өміріне енуге мүмкіндік беретін инклюзивті жұмыс түрін ұйымдастырды. Әлеуметтік қорғау секторы неміс қоғамында маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік көмек Астана және Ақмола облысы (Ақкөл, Астрахань, Аршалы, Ерейментау, Целиноград, Қорғалжын, Шортанды аудандары) аз қамтылған зейнеткерлерге, еңбек армиясына қатысушыларға, мүгедектерге, ең төменгі зейнетақысы бар жалғыз басты отбасыларға көрсетіледі. Ол неміс ұлтының адамдарына және басқа этностар өкілдерінің белгілі бір пайызына - саяси қуғын-сүргін құрбандарына, еңбек армиясы мүшелеріне, мүгедектерге, көп балалы отбасылар мен жалғыз басты адамдарға көмектеседі. Мұнда тегін ыстық түскі ас, құрғақ рацион, азық-түлік жиынтықтары, медициналық қызметтер ұсынылады. Фармацевтикалық фирмалардың бірімен ынтымақтастықтың арқасында өте мұқтаж адамдар үшін әрдайым қымбат және тиімді дәрі-дәрмектер бар, олар азаматтардың осы санаттарына ақысыз беріледі. Қоғамда есепте тұрған 3 жүзден астам бенефициар бар, ал штатта ресми түрде негізгі практиктер, тар мамандар, сондай-ақ әлеуметтік жұмыс үйлестірушісі жұмыс істейді. Ақмола облыстық немістер қоғамына өтініштер саны жыл сайын артып келеді, негізінен бұл үнемі назар мен қамқорлықты талап ететін егде жастағы, жалғыз басты пациенттер. Бұл бірегей жобаны терапевт Валентина Ишалеева жүргізеді. Сараланған диагнозды дәрігер Ким Леонид жүргізеді.

Оңалту үшін физиотерапия және еңбек терапиясы, сондай-ақ маман дәрігердің бақылауымен және тікелей қатысуымен қолданылады. Мысалы, еңбек терапиясы егде жастағы адамдарда жиі кездесетін тұрақты анкилоздың (буындардың қозғалғыштығы) дамуына жол бермей, сүйек-буын жүйесінің аурулары мен жарақаттарында маңызды рөл атқарады.

Көбінесе денсаулыққа белгілі бір шектеулері бар адамдардың табысы өте төмен, сондықтан қоғамның күшімен олар үшін «азық-түлік көмегі» ұйымдастырылды. Неміс қоғамының еріктілері тек азық-түлік әкеліп қана қоймайды, сонымен қатар адамның «күздің» күн батқан күндерін жарықтандыруға мүмкіндік беретін ана тілінде сөйлеседі. Көмектің бұл спектрін дәрігер Светлана Корнеева басқарады.

Мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтік оңалтудағы геронтологиялық аспект "үшінші жастағы мектепте" жүзеге асырылады, онда олар дәрігерлердің дәрістерін тыңдайды, қызығушылықтары бойынша түрлі үйірмелерге қатысады. Бұл жоба белгілі бір дәрежеде жалғыздық мәселесін шешеді, сонымен қатар қарттар мен мүгедектерді қоғамдық өмірге тарту арқылы олардың шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға көмектеседі. Сонымен қатар, неміс әлеуметтік қоры алушыларға көзілдіріктер, есту аппараттары, мүгедектер арбалары, түрлі операцияларға ақша ұсынады. Бұл жаңашылдық этномәдени топтың дені сау мүшелері Мүгедектер мен мүмкіндігі шектеулі жандарды

қолдауға бағытталған. Этномәдени қоғамдастықтың ішінде мұндай жұмысты ұйымдастыру белгілі бір дәрежеде инновациялық болып табылатынын және мүгедектердің қоғамдық ұйымдарының ресурстары есебінен емес, бірыңғай этномәдени қоғамдастық мүшелері мен халықаралық құрылымдар есебінен іске асырылатынын атап өткен жөн. Көмекті ұйымдастырудың бұл деңгейі кең таралмайды, дегенмен ол бейімделудің жоғары әлеуетіне ие.

Инклюзияның бұл жаңа түрі "Видергебурт" қоғамының құрамына кіретін және Жарғылық негізде әрекет ететін Ақмола облыстық оңалту көмегі, сталинизм құрбандарына және еңбек армиясы мүшелеріне көмек көрсету қорының арқасында басталды. Қордың негізгі міндеті ақталған азаматтардың - саяси қуғын-сүргін құрбандарының, еңбек армиясының бұрынғы әскери қызметшілерінің және олардың отбасы мүшелерінің әлеуметтік құқықтарын қорғау болып табылады. 1990 жылдың сәуір айында Ақмола облысында еңбек армиясы мүшелерінің бірінші жиналысы болып, облыстық қор құрылды. Тарихи шындық пен әділдікті қалпына келтіру, террор құрбандарын сақтау және мәңгі есте қалдыру жөніндегі жұмыстардан басқа, еңбек армиясы мүшелерінің қоры қайырымдылықпен белсенді айналысады, мысалы, Германия халқының мұқтаж топтарына әлеуметтік қолдау көрсетеді, қарттарға, мүгедектерге үйде болуды ұйымдастырады, мұқтаж адамдарға гуманитарлық көмек, дәрі-дәрмектер, киім-кешек және т. б. салынған сәлемдемелерді тарату және жеткізуді ұйымдастырады. 1990 жылдың маусымында "Видергебурт" облыстық қоғамының бастамасымен Целиноград (Ақмола) қалалық халық депутаттары кеңесі Ұлы Отан соғысы ардагерлерімен тең дәрежеде еңбек армиясы мүшелеріне жеңілдіктер белгілеу туралы шешім қабылдады. Еңбек армиясы мүшелерінің үлкен тобына тиісті куәліктер берілді, олардың көпшілігіне еңбек армиясында болғанын растайтын құжаттарды іздеуге көмек көрсетілді. 1995 жылғы ақпанда ауданда еңбек армиясы мүшелерінің 2-ші облыстық конференциясы өтті, онда еңбек армиясы мүшелерінің қоры саяси қуғын-сүргін құрбандары мен еңбек армиясы мүшелерінің аймақтық оңалту қоры болып қайта құрылды. Қазір бұл Қордың аймақтық бөлімшесін Иванова Эльвира Адамовна басқарады. Қор еңбек армиясы мүшелері мен ақталған адамдарға көмек көрсету бойынша үлкен жұмыс атқаруда. Атап айтқанда, бұл қор Қызыл Крест пен Германия үкіметі мұқтаж адамдарға тегін берілетін дәрі-дәрмектерді жіберді. Мысалы, осы желі бойынша 1993 жылдың күзінде ауданға дәрі-дәрмектері бар 2 ұшақ жіберілді. Олардың аз бөлігі "Видергебурт" аймақтық қоғамына берілді. Бір жыл ішінде қоғам қосымша 1200 кг, ал 1995 жылғы қазанда 3000 кг - нан астам препараттар мен дәрі-дәрмектер алды. Олардың барлығы еңбек армиясының мүшелеріне, мүгедектерге және саяси қуғын-сүргін құрбандарына сыйға тартылды. Бұрынғы еңбек армиясы мүшелерінің және жай қарттардың денсаулығын қалпына келтіру-бұл неміс қоры мен Кеңесінің жұмысындағы өте маңызды бөлім, бірақ біреуі ғана емес. «Видергебурт» аймақтық қоғамы еңбек армиясының мүшелеріне қаржылық қолдау көрсетеді, Германияның қайырымдылық қоғамынан атаулы сәлемдемелер алуға қол жеткізді. Мысалы, тек Ақмола облысында ғана еңбек армиясының бұрынғы 350 мүшесі тұрады. Іс

жүзінде олардың ешқайсысы ұмытылмайды. Олар тұрақты, атап айтқанда мұқтаж адамдарға ақшалай көмек көрсетіледі, рецепт бойынша дәрі-дәрмектер тегін беріледі, қор өкілдері қарт адамдарға үйінде барып, олардың мұқтаждықтарына қызығушылық танытады. Э.Айрих Қорының өңірлік бөлімшесі еңбек армиясы мүшелеріне моральдық қолдау көрсетуге тырысады, «Айнхайт» мәдени орталығымен бірлесіп еске алу кештерін, жастармен кездесулерді, фильмдерді неміс тілінде көруге болатын бейнесалонның жұмысын ұйымдастырады. Еңбек армиясының мүшелерін Германияның «Ганновер» кафесіне шақыру, олар үшін тегін түскі ас, мәдени бағдарламалар, демалыс кештерін және басқа да іс-шараларды өткізу дәстүрге айналды.

Іргелі зерттеулердің нәтижелері барлық жастағы топтардың, әсіресе балалардың денсаулығының дағдарыстық жағдайын көрсетеді. Қазақстанда, бүкіл әлемдегі сияқты, мүмкіндігі шектеулі балалардың өсу үрдісі байқалады. XX ғасырдың аяғынан бастап біздің елімізде балалар мүгедектігінің жиілігі екі есе өсті және әртүрлі мәліметтер бойынша 6-дан 9% - ға дейін. Осы тенденцияны сақтай отырып, біздің еліміздегі Болашақ халықтың болжамы өте пессимистік. Сондықтан халықтың денсаулығын, атап айтқанда балалардың денсаулығын сақтау мәселесі мемлекет үшін басымдыққа [52].

Ақмола облысында неміс мәдениеті қоғамы жүргізетін халықтың әлеуметтік осал топтарын оңалту мүгедектердің және қауіп-қатер аймағындағы адамдардың басқа да санаттарының әлеуметтік, медициналық, психологиялық проблемаларын жеңілдетудің тиімді факторына айналуда. Экономика дамуының қазіргі кезеңінде халықтың ең аз әлеуметтік қорғалған топтарына әдеттегі этноәлеуметтік әлем тұрғысынан кешенді әлеуметтік және медициналық көмек көрсету өзекті болып қала береді, бұл бейімделу мен оңалту дәрежесін арттырады.

Осылайша, халықтың әлеуметтік осал топтарын оңалту мүмкіндігі шектеулі адамдардың әлеуметтік, медициналық, психологиялық проблемаларын жеңілдетудің тиімді факторына айналуда. Экономика дамуының қазіргі кезеңінде халықтың неғұрлым аз қорғалған топтарына кешенді әлеуметтік көмек көрсету өзекті болып табылады.

Қызметтің әртүрлі бағыттары мен түрлері оңалту орталықтарында жұмыс істейтін мамандар меңгеруі тиіс білім, Дағдылар көлеміне жоғары талаптар қояды. Мұндай мамандарды оқыту аз дәрежеде ұйымдастырылмайынша, нақты мекемелердің ерекшеліктерін ескере отырып, инновациялық формалар мен әдістерді іздеу жүргізіледі. Жаңа оңалту қызметін қалыптастыру процесінде кездейсоқ сынақтар мен қателіктер кезеңі сөзсіз.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың белсенді және қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық өмір жағдайларына бейімделген өмірін кеңейту қажеттілігіне мемлекет пен қоғамның оң көзқарасы халықтың осы топтарына қатысты күшті әлеуметтік саясаттың құралы болып табылады.

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты басқару жүйесін жетілдіру, әлеуметтік

қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруға байланысты проблемаларды жою жөніндегі ұсыныстар

Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясат-мүгедектерге мемлекеттік әлеуметтік көмекті қамтамасыз ету жүйесінің маңызды элементі болып табылады.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғауға қатысатын мемлекеттік органдардың қызметі жыл сайын жетілдірілуде, бірақ соған қарамастан Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруға байланысты бірқатар проблемалар бар, олар ерекше назар аударуды талап етеді, өйткені мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың жалпы тиімділігін төмендетеді.

Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тиімділігінің төмендеуіне ықпал ететін проблемалар осы іске асыруға кедергі келтіретін анықталған факторлардың негізінде қалыптасады. Сонымен, проблемалардың 3 негізгі тобын бөлуге болады:

- қаржылық мәселелер;
- құқықтық қамтамасыз етумен байланысты мәселелер;
- мүгедектерді оңалту жүйесінің бөлшектенуі.

Қаржыландырумен байланысты проблемалардың бірінші анықталған жиынтығы айтарлықтай ауқымды. Бұл саладағы проблемалар ретінде жалақының төмендігі мен қолжетімді ортаны құруға қаражаттың жоқтығы атап өтуге болады. Жалақының төмендігі қызметкерлердің ынтасын төмендетеді, бұл олардың жұмысының тиімділігіне әсер етеді, сондықтан кейбір құрылымдық бөлімшелер мен департаменттерде қызмет көрсетудің төмен сапасы проблемасы туындайды.

Мүгедектер үшін ортаны барлық қол жетімділік құралдарымен қамтамасыз ете алмау, ең алдымен, қаржыландыру жүйесінің кемшіліктерін көрсетеді. Бірқатар қоғамдық орындарды пандустармен, лифтілермен, айырым белгілерімен, мүгедектер үшін қосымша тұрақ орындарын бөлумен және т.б. қамтамасыз етуге қарамастан, ғимараттар ескіргендіктен пандустар немесе лифтілер орнатуға мүмкіндігі жоқ ведомстволар мен басқа да құрылымдық бөлімшелердің ғимараттары әлі де жұмыс істейді.

Мүмкіндігі шектеулі жандардың жиі қалаған жұмысқа орналасуына мүмкіндігі жоқ, өйткені мемлекет мүмкіндігі шектеулі жандарды жұмысқа орналастыратын кәсіпкерлерге тиісті қолдау көрсетпейді.

Сондай – ақ, шектеулі ресурстарға байланысты қаржыландыру мүмкін емес мүгедектердің өмір сүру сапасын жақсарту бойынша бірқатар идеялар бар (мысалы, мүгедек кәсіпкерлер қауымдастығын құру).

Қаржыландыру мәселелерін әртүрлі тәсілдермен шешуге болады, ұсынылған нұсқалардың бірі – қаржыландырудың бірыңғай ашық жүйесін құру. Бұл әдіс барлық шығындарды бақылауға, олардың тиімділігін бағалауға және бөлінген қаражатты тек мақсатына сай пайдалануға мүмкіндік береді.

Мүгедектерді оңалту жөніндегі мекемелер үшін бірыңғай нормативтік құқықтық базаның болмауына байланысты проблемалар кешені ең айқын болып табылады. Әр бөлім өз жұмысын реттейтін нормативтік-құқықтық актілер негізінде жұмыс істейді. Осылайша, әр бөлім өз ісімен айналысады, ал мүгедекті оңалтуға қажет жүйелілік жоқ. Әр түрлі бөлімдердің қызметкерлері сөзбе-сөз және бейнелі мағынада әртүрлі тілдерде сөйлейді, ал мүгедектер барлық шашыраңқы ақпаратты бір-біріне біріктіріп, өз проблемаларын өз бетінше жүйелі түрде түсінуге тырысады.

Проблемалардың бұл кешенін жалғыз жолмен шешуге болады – барлық оңалту мекемелерінің функционалдығын біріктіретін және дәлсіздіктерге жол бермеу үшін бірыңғай терминологиясы бар нормативтік – құқықтық акт құру. Мұндай нормативтік құқықтық акт келесі проблеманы – мекемелердің бытыраңқылығын шешуге ықпал ететін болады.

Проблемалардың соңғы тобына жататын мүгедекті оңалту жүйесінің мекемелер арасында бытыраңқылығы, сабақтастықтың болмауының, оңалтудың басқа түрлері арасында медициналық оңалтудың басым болуының, жұмыстың формалдылығының, жұмыс тиімділігінің төмендігінің бірқатар проблемаларын біріктіреді.

Мекемелер арасындағы сабақтастықтың болмауы әрбір мекеменің (медициналық, мәдени, әлеуметтік) бір-бірімен өзара іс-қимыл жасамай жұмыс істейтіндігінен көрінеді, осылайша әрбір мекеме қандай үлес қосқаны, оның қаншалықты қажет және тиімді екені белгісіз болады.

Демек, медициналық мекеменің оңалтудың басқа түрлерінен басым болуы, өйткені мүгедектердің өздері басқа қызметтер туралы білмеуі мүмкін, мысалы, дене шынықтыру – сауықтыру кешені немесе психологиялық қызмет көрсету көбінесе шетте қалады. Бұл әр мекеменің "өз" өкілеттіктеріне ие болуына және жеке бөлімде мүгедекті кешенді оңалтуға мекемелердің жалпы қызығушылығына байланысты.

Мұндай проблемалар жиынтығын барлық мекемелерден жиналған мүгедек туралы толық ақпаратты біріктіретін Бірыңғай электрондық ақпараттық жүйені құру арқылы шешуге болады. Мұндай жүйе құжат айналымын жеңілдетеді, әрбір мүгедек туралы ақпаратты жүйелейді және оңалту жүйесінің жүйелілігі мен бірлігі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Қаралған барлық проблемалар Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тиімділігінің төмендеуіне ықпал етеді.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты зерттеу аясында пайда болған тенденциялар мен қайшылықтарды атап өткен жөн. Қаралып отырған бірінші үрдіс – мүгедектерге зейнетақы, жәрдемақы, өзге де төлемдер төлеу арқылы ғана емес, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік қызметтер (медициналық көмек, қажетті дәрілік препараттарды, емдік тамақтанудың мамандандырылған өнімдерін ұсыну, санаторий-курорттық қызмет көрсету және т.б.) көрсету арқылы жан-жақты әлеуметтік қолдау. Бұл үрдіс Негізгі Заңда айқындалған мүгедектерді оңалту бағыттарының тізбесі әлеуметтік қызмет

көрсету сияқты бағытты қамтымайтындығына қайшы келеді. Сонымен қатар Конвенция әлеуметтік қызмет көрсетуді денсаулық сақтау, жұмыспен қамту және білім беру салаларымен қатар оңалту іс-шараларын іске асырудың ажырамас саласы ретінде айқындайды. Заңда оңалтудың нақты бағыттарының мазмұны ашылмайды.

Қаралып отырған екінші үрдіс – мүгедектерді кешенді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету. Оңалту мен мүгедектердің кешенді жүйесі оны табысты іске асыру үшін мемлекеттік мекемелер арасында өзара іс-қимылын ұйымдастыруды талап етеді.

Медициналық оңалтудың әлеуметтік қолдаудың басқа түрлерінен басым болуы мүгедектерді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету жүйесінде кең таралған проблема болып табылады. Көбінесе мүгедек мемлекет тарапынан әлеуметтік қолдауды жәрдемақы төлеу және медициналық көмек көрсету жүйесі ретінде көреді, дегенмен мемлекет мүгедек жиі білмейтін әлеуметтік қолдаудың басқа түрлеріне кепілдік береді. Бұл үрдіс бірқатар себептерге байланысты, қоғамда мүгедектігі бар адамға тек медициналық көмек қажет деп саналады, бірақ қазіргі әлемде мүгедектерге әлеуметтік қызмет көрсету кешенді әлеуметтік қорғаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Мүгедектерді кешенді әлеуметтік қорғау қажеттілігін түсіну және осы жүйенің бытыраңқылығына жол бермеу маңызды. Нормативтік құқықтық актілерде мүгедектерді кешенді мемлекеттік қолдауды дамыту үрдісінің қарама-қайшылықтары бар, Заңда оңалтудың барлық бағыттары ашылған жоқ, бұл мүгедектерге қатысты әлеуметтік саясаттың тиімділігін төмендетеді.

Түркістан облысының үлгісінде мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды жетілдіру жобасы.

Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың іске асырылуын зерттей келе, қазіргі уақытта мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігі жеткіліксіз деген қорытындыға келдім. Тиімділік деңгейін арттыру үшін жоба ұсынылады.

Жобаның мақсаты - Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігін арттыру.

Жобаның міндеттері:

1) Түркістан облысының мүгедектерге әлеуметтік қорғау көрсететін мемлекеттік мекемелері арасындағы органдарының ақпараттық мемлекеттік мекемелер арасындағы өзара іс-қимыл бағдарламасын әзірлеу;

2) әртүрлі бағыттар бойынша кешенді оңалту бойынша көрсетілетін қызметтерге мүгедектердің қажеттіліктері туралы зерттеу (деректерді талдау) жүргізу;

3) қазіргі уақытта мемлекет ұсынатын және мүгедектер үшін өзекті болып табылатын әлеуметтік қолдау мүмкіндіктері туралы өзекті ақпаратты қамтитын мүгедекке арналған технологиялық картаны әзірлеу.

Аталған міндеттерді шешу үшін келесі іс-шараларды ұсынылады:

-мүгедектерді әлеуметтік қорғауды жүзеге асыратын Түркістан облысының мемлекеттік мекемелерін тарту;

- мемлекеттік мекемелер арасында өзара іс-қимыл бағдарламасына қатысушылардан одан әрі талдау үшін қажетті ақпаратты жинау;

- деректермен алмасу мақсатында ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасына қатысушылармен кездесуді ұйымдастыру;

- технологиялық картаны әзірлеу үшін зерттеу жүргізу;

- зерттеу негізінде технологиялық карта әзірлеу;

- дайын технологиялық картаны Түркістан облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының ресми сайтында және ақпараттық стендтерде орналастыру.

Жобаны іске асыру үшін 90 күнтізбелік күн қажет. Жобаның басталуы 2022 жылғы 1 желтоқсан, аяқталуы-2023 жылғы 28 ақпан.

Негізгі құжаттар ретінде Қосымша №2-де жобаның жарғысы көрсетілген.

Жоба шеңберінде Түркістан облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы ақпараттық өзара іс - қимыл бағдарламасының негізінде мүгедекке арналған технологиялық карта жасайды, оның шеңберінде әртүрлі бағыттар (медициналық, кәсіптік, әлеуметтік, дене шынықтыру-сауықтыру іс-шаралары және спорт) кешенді оңалту бойынша көрсетілетін қызметтерге мүгедектердің қажеттіліктеріне талдау жүргізіледі.

Ұсынылған іс-шаралар кешенін өткізу мынадай нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

- ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасының арқасында технологиялық картада мүгедектердің қажеттіліктеріне сәйкес келетін өзекті ақпарат ұсынылатын болады;

- мүмкіндігі шектеулі адам мүгедектің әлеуметтік қорғау саласындағы мүмкіндіктері туралы өзекті деректерге ие болады, мүгедектердің көрсетілетін қызметтер спектріне қанағаттанушылығы артады.

Ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасына қатысушылар мүгедектерді әлеуметтік қорғауды жүзеге асыратын Түркістан облысының мемлекеттік мекемелері, атап айтқанда – Түркістан облысының дене шынықтыру және спорт басқармасы, Түркістан облысының адами әлеуетті дамыту басқармасы, Түркістан облысының мәдениет және тілдерді дамыту басқармасы, Түркістан облысының Қоғамдық денсаулық басқармасы және т.б.) өз кезегінде, Технологиялық карта жасау үшін өзекті ақпарат ұсынады, ақпараттық алмасу жүргізіледі, бұл мүгедектерге көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға ықпал етеді.

- Түркістан облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы алынған мәліметтер негізінде бірқатар талдау жүргізеді:

- Тиісті мемлекеттік мекемеге бекітілген бөлімде "мүгедектерді кешенді оңалту" бағытын қамтитын МӘС-тен (медициналық-әлеуметтік сараптама) келіп түскен ОЖБ-ны талдау;

- Куәландырылған, қайта куәландырылған және ОЖБ алған азаматтардың санын талдау;

Куәландырылған және қайта куәландырылған қатарынан мүгедектік топтары бойынша азаматтар санын, Куәландырылған және қайта куәландырылған қатарынан жасы бойынша балалар санын талдау;

- қызмет алу нысаны (стационарлық, амбулаторлық, жартылай стационарлық, үйде) бөлігінде мүгедектердің (мүгедек балалардың) барлық санаттары бойынша орындалған ОЖБ санының талдауын жүргізеді.

Талдау нәтижелері негізінде мүгедектердің өзекті қажеттіліктерін ескере отырып, технологиялық карта әзірленеді, сондай-ақ Түркістан облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасына мүгедектерге әлеуметтік қорғау көрсететін мемлекеттік мекемелердің өзара іс-қимылын ұйымдастыру функциясы жүктеледі.

Жобаның нәтижелері мен оның тиімділігі мақсатты көрсеткіштермен бағаланады, оған қол жеткізуге жоба бағытталған.

Жоба тиімділігінің критерийлері:

- кешенді оңалту бойынша қызметтер туралы хабардар мүгедектер санының артуы;

- оңалту бойынша іс-шаралар жүзеге асырылатын мүгедектердің үлесін арттыру;

- еңбекке қабілетті жастағы мүгедектердің жалпы санында еңбекке қабілетті жастағы жұмыспен қамтылған мүгедектердің үлесін ұлғайту;

- түрлі білім беру бағдарламалары бойынша оқуға қабылданған мүгедектердің үлесін арттыру және т. б.

Жобаның нәтижесі Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тиімділігін арттыру болып табылады.

Қорытынды

Әлеуметтік тәуекелдерді басқару – тәуекелді анықтауды, талдауды және сәйкес бағалау әдістерін таңдауды қоса алғанда, шешім қабылдауды оңтайландыруға бағытталған дәлелді шаралар. Бұл шараларға тәуекелдерді анықтау, оларды талдау, алынған нәтижелерді оңтайландыру әдістерін таңдау және пайдалану кіреді.

Тәуекелдің кез келген түрін басқарудың жалпы әдістемелік тәсілі ISO 31000:2018 «Тәуекелдерді басқару. Нұсқаулық» Әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың ең кең тараған әдістері тәуекелді болдырмау, тәуекелді жұту және тәуекелді бөлісу болып табылады. Бұл ретте тәуекелдерді басқарудың бірыңғай тұтас тұжырымдамасы жоқ екенін, оны талдау мен бағалаудың кейс-әдістері жеткіліксіз екенін есте ұстаған жөн.

ЭЫДҰ елдерінің әлеуметтік тәуекелдерді басқару тәжірибесін талдау тәуекелдерді басқару да ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде орталық мемлекеттік органдардың (орталық органдар) негізгі рөлдерінің бірі болып табылатынын көрсетті. ЭЫДҰ елдеріндегі ең кең тараған орталық мемлекеттік тәуекелдерді басқару функциялары (49%) дағдарыс жағдайында мемлекеттік операцияларды басқаруға және үйлестіруге бағытталған реактивті болып қалады. Үштен бір бөлігінен азы (32%) болашақтағы ықтимал тәуекелдерді анықтау және талдау негізінде сценарийлік жоспарлауды жүзеге асырады.

ЭЫДҰ елдерінің тұрғындары үшін қысқа мерзімді перспективада маңызды үш әлеуметтік тәуекелге «ауыру немесе мүгедек болу қаупі», «тұрмыстық шығындарды өтеудегі қиындықтар» және «жұмысынан айырылу» жатады. ЭЫДҰ елдеріндегі негізгі үш маңызды ұзақ мерзімді әлеуметтік тәуекелдер: «қарттықтағы қаржылық қауіпсіздік», «жайлылық мәртебесіне қол жеткізе алмау (балалар үшін)» және «жайлылық мәртебесіне қол жеткізе алмау (өзі үшін).

ЭЫДҰ елдері халқының қазіргі әлеуметтік саясатына қанағаттанарлықсыздығы тіркелді. Көптеген респонденттердің пікірінше, мемлекеттік әлеуметтік қызметтер мен жәрдемақылар жеткіліксіз және оларды алу өте қиын. 60%-ы үкімет әлеуметтік саясатты құру кезінде халық санағын ескереді дейді.

«Естуші мемлекет» принципін жүзеге асыру маңызды. Егер халық қажет болған жағдайда жеңілдіктерге, жеңілдіктерге және қызметтерге толық қол жеткізе алмайтынын сезсе, әлеуметтік саясат бағдарламалары өзінің әлеуетін толық аша алмайды.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі елімізде тұратын мүгедек адамдардың саны бойынша статистикалық мәліметтерді жариялады. Олардың есептеулеріне сәйкес, өткен жылдың мамыр айының соңындағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында мүгедектік бойынша тағайындалған мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақыны алушылар саны 529 858 қазақстандық бар.

Қазақстан Республикасының ғылым және білім министрлігінің деректері бойынша 2020 жылғы жағдай бойынша мүмкіндігі шектеулі балалар саны 161826 құрады.

Мүгедек-бұл өмірлік белсенділікті шектейтін дене функциялары тұрақты бұзылған адам, соның негізінде мұндай адам әлеуметтік қорғауға мұқтаж.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғау мүгедектерді әлеуметтік қолдауды қамтитын мүгедектердің тіршілік-тынысының шектелуін еңсеру, алмастыру (өтемақы) үшін жағдайларды қамтамасыз етудің әлдебір жүйесін білдіреді. Сондай-ақ, әлеуметтік қорғау жүйесінде мүгедектерді оңалту сияқты ұғымдар бар.

Қазақстандағы мүгедектер кедейлікті көп аспектілі түсіну тұрғысынан (яғни адам әлеуетін дамыту мүмкіндіктері тұрғысынан) кедей халықтың ең осал тобы болып табылады. Мүгедектер арасындағы кедейлік қаупі, біріншіден, денсаулығының бұзылуына байланысты олардың өмірлік белсенділігінің шектелуіне байланысты, яғни олардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігінің шектелуі. Екіншіден, Қазақстандағы мүгедектердің қоғамдық және саяси өмірге қатысуға, білім беру қызметтеріне, әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға қол жеткізуде халықтың басқа топтарымен салыстырғанда анағұрлым шектеулі. Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың іске асырылуын зерттей келе, қазіргі уақытта мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігі жеткіліксіз деуге болады.

Магистрлік жобада мен Ақмола облыстық немістер қоғамының әлеуметтік жобасы шеңберінде іске асырылатын мүмкіндігі шектеулі азаматтардың әлеуметтік оңалту бойынша бірегей тәжірибесін ұсындық.

Ақмола облысында неміс мәдениеті қоғамы жүргізетін халықтың әлеуметтік осал топтарын оңалту мүгедектердің және қауіп-қатер аймағындағы адамдардың басқа да санаттарының әлеуметтік, медициналық, психологиялық проблемаларын жеңілдетудің тиімді факторына айналуға. Экономика дамуының қазіргі кезеңінде халықтың ең аз әлеуметтік қорғалған топтарына әдеттегі этноәлеуметтік әлем тұрғысынан кешенді әлеуметтік және медициналық көмек көрсету өзекті болып қала береді, бұл бейімделу мен оңалту дәрежесін арттырады.

Ол халықтың әлеуметтік осал топтарын оңалту мүмкіндігі шектеулі адамдардың әлеуметтік, медициналық, психологиялық проблемаларын жеңілдетудің тиімді факторына айналуға. Экономика дамуының қазіргі кезеңінде халықтың неғұрлым аз қорғалған топтарына кешенді әлеуметтік көмек көрсету өзекті болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың белсенді және қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық өмір жағдайларына бейімделген өмірін кеңейту қажеттілігіне мемлекет пен қоғамның оң көзқарасы халықтың осы топтарына қатысты күшті әлеуметтік саясаттың құралы болып табылады.

Әлеуметтік қамсыздандыру мемлекет пен қоғам өмірінде маңызды орындардың бірін алады, ол экономиканың дамуына және мемлекеттің

денсаулықтың барлық санаттарындағы азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатына мүдделілігіне тікелей байланысты. Азаматтардың тіршілігін қамтамасыз ету үшін жағдай жасау – мемлекеттің тікелей міндеті. Мүгедектерді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін мемлекет Мемлекеттік әлеуметтік саясатты қалыптастырады.

Бүгінгі таңда әлеуметтік саясат халықтың әртүрлі топтарының мүдделерін үйлестіру және әл-ауқатты қамтамасыз ету арқылы қоғамды тұрақтандыруға бағытталған, мемлекеттік әлеуметтік саясат әлеуметтік қызметтер көрсету арқылы жүзеге асырылады.

Түркістан облысында жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы Әлеуметтік қамсыздандыру саласында бірыңғай мемлекеттік саясатты жүргізуге қатысатын және өз құзыреті шегінде мемлекеттік қызметтер көрсету және әлеуметтік салада басқару жөніндегі өкілеттіктер мен функцияларды жүзеге асыратын, сондай-ақ өз құзыреті шегінде осы салада үйлестіруші Жергілікті атқарушы орган болып табылады.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғауға тартылған басқармалардың арасында мемлекеттік мекемелер арасында бытыраңқылық бар, өйткені бұл мемлекеттік органдарда мүгедекті оған қажетті қызметтердің барлық тізбегі бойынша беру және бағыттау жөніндегі функциялар мен өкілеттіктер жоқ.

Қаралған барлық проблемалар мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тиімділігінің төмендеуіне ықпал етеді. Бұрын аталған проблемалардың кешенін шешу үшін қаржыландырудың бірыңғай ашық жүйесін құру, барлық оңалту ведомстволарының функционалын біріктіретін және бірыңғай терминологиясы бар нормативтік – құқықтық акт жасау, сондай-ақ барлық мекемелерден жиналған мүгедек туралы толық ақпаратты біріктіретін Бірыңғай электрондық ақпараттық жүйе құру ұсынылды.

Сондай-ақ, жұмыста негізгі үрдістер (мүгедектерді жан-жақты әлеуметтік қолдау және мүгедектерді кешенді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету) мен қарама-қайшылықтар (Мүгедектерді оңалтудың барлық бағыттары заңнамада тиісті түрде көрсетілмеген және мүгедектерді кешенді әлеуметтік қорғауды табысты іске асыру үшін мемлекеттік билік органдарының ведомствоаралық өзара іс-қимылы ұйымдастырылмаған) айқындалды.

Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігін арттыруға бағытталған жоба әзірленді. Жоба шеңберінде мемлекеттік мекемелер арасындағы ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасының негізінде мүгедекке арналған технологиялық карта жасалды, оның шеңберінде мүгедектердің кешенді оңалту және абилитациялау бойынша түрлі бағыттар (медициналық, кәсіптік, әлеуметтік, дене шынықтыру-сауықтыру іс-шаралары және спорт) бойынша көрсетілетін қызметтерге қажеттіліктеріне талдау жүргізіледі. Жобаның нәтижесі Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тиімділігін арттыру болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер

- 1 Ныгыметов Г.С., Шибутов М.М, Кадыржанов Р.К. и др. Социальная модернизация Казахстана: монографий - Астана: Институт Евразийской интеграции, 2017. - 367 с.
- 2 Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі N 94 «Тұрғын үй қатынастары туралы» заңының 68-бабы.
- 3 Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2019 жылғы 2 қыркүйектегі қазақстан халқына жолдауы.
- 4 Чельцова М.Г. Социальные риски в контексте права социального обеспечения в современной России// Матер. всеросс. науч.-практ. конф. «Наука и социум». - Новосибирск, 2017.- №1. - С. 192-198.
- 5 Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения. - М.: Юстицинформ, 2009. -656с.
- 6 Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения в условиях рыночной экономики: теория и практика правового регулирования: лис. ... док. юрид. наук: 12.00.05. -М., 2000. - 349 с.
- 7 Словарь по социальной работе // <http://www.risk24.iii/sozialriski.litEn.04.12.2019>
- 8 Корнилова М.В. Качество жизни и социальные риски пожилых // Современные исследования социальных проблем. - 2011. Т. 7, №3. С. 1-2.
- 9 Воронцов Д.Б., Воронцова Л.В. Социальные риски, влияющие на современную семью // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. - 2014. — №45. - С. 35-40.
- 10 Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. - М.: Изд-во МГСУ, 2002. 256 с.
- 11 Силласте Г.Г. Социальные риски кризисов транзитивного развития: методологический социологический дискурс // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. — 2016. №3. - С. 23
- 12 ISO 31000:2018 Risk management — Guidelines // <https://www.iso.org/standard/65694.html>. 05.12.2019
- 13 Скриба Н.Н, Концепция управления риском как специфическое междисциплинарное учение // Проблемы современной экономики. - 2007. - №4.- С. 149-152.
- 14 Risk Management Standard / The Association of Insurance and Risk Manager; The Public Risk Management Association. - London, 2002. - 17 p.
- 15 Планирование антикоррупционных защитных мер при проведении крупных публичных мероприятий // <https://www.unodc.org>, 01.08.2019
- 16 Кулик Ю.Л., Волович В.Н., Привалов Н.Г., Козловский А.Н. Классификация и качественная оценка рисков инновационных проектов // Записки Горного института. -2012.- №197.-С. 124-128.
- 17 Мусаева А.З., Маламагомедова Д. Социальная защита населения как система управления социальными рисками // Вопросы структуризации

экономики. — 2002. - №4. - С. 32

- 18 Риски и возможности: управление рисками в интересах развития: доклад о мировом развитии 2014 года II sitcresourccs.worldbank.org. 01.10.2005.
- 19 «э»э
- 20 Yadama G.N., Sherraden M. Effects of assets on attitudes and behaviors: Advance test of a social policy proposal // *Social Work Research*, - 1996. - Vol. 20, №L-P. 3-1 L
- 21 Корф В.И. Управление рисками в сфере социальной защиты населения // *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. - № 1. - С. 146-149.
- 22 Holzmann R., Jorgensen St. Social Risk Management: A New Conceptual Framework for Social Protection and Beyond: Social Protection Discussion Paper. Washington, DC: World Bank, 2000. -№0006. - 40 p.
- 23 Федорова, М.Ю., Соотношение социальной защиты и социального обеспечения в контексте управления социальными рисками: правовые аспекты // *Вестник ОмГУ, Серия. Право*. - 2015. - №4(45). - С. 127.
- 24 Истомина Е.А. Законы в системе управления социальными рисками // *Вопросы управления*. - 2015. - №3. - С. 226.
- 25 Федорова М.Ю. Распределение социальных рисков как метод управления ими: правовые аспекты // *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. - 2015. - №4(30). - С. 91-99.
- 26 Sanjivi G. Social Security Options for Developing Countries // *International Labour Review*. - 1994. - № 133(1). - P. 35-53.
- 27 *Government at a glance 2011 / OECD 2011 //*
- 28 «Roles of the centres of government», in *Government at a Glance 2015 / OECD* // https://doi.org/10.1787/gov_glance-2015-26-en.-p.95. 06.12.2019.
- 29 Risk Manager Core Competency Model. The Risk and Insurance Management Society //
- 30 Centre Stage, OECD Centres of Government - OECD 2018 // <https://www.oecd.org/gov/centre-stage-2pdf>, 06 J 2,2019
- 31 Trends in Risk Communication Policies and Practices / OECD, 2016 // <https://doi.org/10.1787/9789264260467-en>. 10.10.2017.
- 32 National Risk Register of Civil Emergencies - 2017 Edition // <https://www.gov.uk>. 10.10.2017.
- 33 The OECD Risks That Matter Survey 2018// <https://www.oecd.org/social/risks-that-matter.htm>. 01.11.2019.
- 34 Щёткина М.А., Куропатенкова И.Н., Костюкович Т.И. и др. Социальный заказ как инструмент социальной политики. - Минск: Представительство, ООН/ПРООН в Республике Беларусь, 2009. 64 с.
- 35 Колесников Е. И. Европейский опыт развития сектора социально ориентированных некоммерческих организаций // *Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС*, - 2017. - №2, - С. 215224.
- 36 *Government at a glance 2013/ OECD*. - Paris, 2013. — 194 p.

- 37 Cheminais R, Effective Multi-Agency Partnerships: Putting Every Child Matters into Practice. — London: SAGE Publications Ltd, 2009, — 160 p.
- 38 Putting People First. A shared vision and commitment to the transformation of Adult Social Care// <https://www.thinklocalactpersonal.org.uk>. 01.09.2019.
- 39 Международный опыт организации системы социальной помощи На примере пяти стран / Международное бюро труда. М., 2004. -124 с.
- 40 Roberts J.,O'Connor P. The Inter-agency Services Collaboration Project // <http://www.joanroberts.com/inter-agency-collab-reportfin.pdf>. 01.08.2017.
- 41 The Social Security Administration of the USA // <http://www.socialsecurity.gov/agency>01.08.2017.
- 42 Siong N.B., Chen G. Dynamic governance: embedding culture, capabilities and change in Singapore. — Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd, 2007. - 508 p.
- 43 Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 28 мамырдағы № 326 қаулысы.
- 44 Әлеуметтік қамсыздандыру статистикасы <https://stat.gov.kz/official/industry/66/statistic/8>
- 45 Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы ҚР 2005 жылғы 13 сәуірдегі N 39 Заңы.
- 46 Управление занятости и социальной защиты Туркестанской области , Исполнение бюджета и индикаторов областного управления координации занятости и социальных программ на 01 ноября 2021 года, <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan-zhumys-aleumettik-korgau/documents/details/241992?directionId=4325&lang=ru> 24.11.2021
- 47 Копысова В. А., Каплун В. А., Непомнящих О. В. и др. Остеосинтез ключицы фиксаторами с термомеханической памятью : метод, пособие. Новокузнецк : ВНИЦ ИПФ, 2002. - 14 с.
- 48 Ким Л.И и Дячкова. Г.В. (2013) Комплексная диагностика повреждений голеностопного сустава. Гены ортопедия , №4, с. 20- 24.
- 49 Albrecht, G.L. (2005) Encyclopaedia of Disability. Thousand Oaks (CA): Sage Publications, Inc.
- 50 Kobersy, I., Karyagina, A., Karyagina, O., & Shkurkin, D. (2015). Law as a Social Regulator of Advertisement and Advertising Activity in the Modern Russian Information Space. Mediterranean Journal Of Social Sciences, 6(3 S4), 9. Retrieved from <http://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/view/6705>
- 51 Дементьева Н.Ф, Шаталова Е.Ю. и Соболев А.Я. Организационно-методические аспекты деятельности социального работника. (1992)
- 52 Дементьева Н.Ф, и Устинова Е.В (1995) Роль и место социальных работников в обслуживании инвалидов и пожилых людей.

Қосымша-1

Жоба жарғысы

Жоба атауы	Түркістан облысы мысалында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды жетілдіру
Жобаның қысқаша атауы	Мүгедектерді әлеуметтік қорғауды іске асыруды жетілдіру
Бастамашы	Курбанов Олжа Анартаевич
Бекітілген күні	-

<i>Жобаны бастамалаудың негізі</i>	Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру тиімділігінің төмендігі	
<i>Жобаның стратегиялық мақсаттары</i>	Өзара іс-қимыл деңгейін арттыру; мүгедектер мен оңалтудың кешенді тетіктерін енгізу	
<i>Жобаның нәтижелері</i>	Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігін арттыру	
<i>Жоба өнімдері</i>	Аралық нәтижелер	Соңғы нәтижелер
	ММ өзара іс-қимылдары ақпараттық бағдарламасының Технологиялық картасы	мүгедектердің кешенді оңалту бойынша өздері үшін өзекті қызметтер туралы хабардар болу деңгейі артады
<i>Жобаның шоғырлануы</i>	Жоба қатысушылары	Рөлдер
	Қазақстан Республикасында мүгедек адамдар	оңалту жүйесінің күрделілігін көзбен көру мүмкіндігін алу
	Түркістан облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы	мүгедектердің өзекті қажеттіліктерін ескере отырып, Технологиялық карта жасау, әлеуметтік қорғау көрсететін Түркістан облысы мемлекеттік мекемелерінің ақпараттық өзара іс-қимылын ұйымдастыру
	Түркістан облысының дене шынықтыру және спорт басқармасы	
	Түркістан облысының адами әлеуметті дамыту басқармасы	

Түркістан облысының мәдениет және тілдерді дамыту басқармасы	Технологиялық карта жасау үшін өзекті ақпарат ұсыну, ақпарат алмасу, мүгедектерге көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру
Түркістан облысының Қоғамдық денсаулық басқармасы	
Түркістан облысының жолаушылар көлігі және автомобиль жолдары басқармасы	
Түркістан облысының құрылыс басқармасы	

Түркістан облысының энергетика және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық басқармасы		
Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің Түркістан облысы бойынша департаменті		
Түркістан облысының цифрландыру, мемлекеттік қызметтер көрсету және архивтер басқармасы		
бастамашы		жобаны сәтті жүзеге асыру
жоба менеджері		жобаны ұйымдастыру
жоба командасы		қойылған міндеттерге сәйкес жобаны табысты іске асыру
Жобаның шектеулері	-	
Жобаның уақыты	01.12.2022 – 28.02.2023 жобаның сыни жолы: 01.12.2022 – 28.03.2023	
Жобаның нысаналы көрсеткіштері мен жетістік критерийлері	<ul style="list-style-type: none"> – кешенді оңалту бойынша қызметтер туралы хабардар мүгедектер санының артуы – оңалту бойынша іс-шаралар жүзеге асырылатын мүгедектердің үлесін арттыру – еңбекке қабілетті жастағы мүгедектердің жалпы санында еңбекке қабілетті жастағы жұмыспен қамтылған мүгедектердің үлесін ұлғайту; – түрлі білім беру бағдарламалары бойынша оқуға қабылданған мүгедектердің үлесін арттыру және т. б. 	
Жобаның жиынтық бюджеті	0 теңге	

Қосымша-2

Мемлекеттік орган үшін негізгі ұсынымдарды қамтитын жұмыс нәтижелері бойынша талдамалық жазба

Жоба авторы: Курбанов О.А
МРА-2020 магистранты
Ғылыми жетекші: Ракишева Б.И
әлеуметтану ғылымдарының кандидаты

Жоба идеясы	Түркістан облысының үлгісінде мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды жетілдіру жобасы.
Проблемалық жағдай (кейс)	<p>Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың іске асырылуын зерттей келе, қазіргі уақытта мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігі жеткіліксіз деген қорытындыға келдім. Тиімділік деңгейін арттыру үшін жоба ұсынылады.</p> <p>Жобаның мақсаты - Түркістан облысында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігін арттыру.</p> <p>Жобаның міндеттері:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Түркістан облысының мүгедектерге әлеуметтік қорғау көрсететін мемлекеттік мекемелері арасындағы органдарының ақпараттық мемлекеттік мекемелер арасындағы өзара іс-қимыл бағдарламасын әзірлеу; 2) әртүрлі бағыттар бойынша кешенді оңалту бойынша көрсетілетін қызметтерге мүгедектердің қажеттіліктері туралы зерттеу (деректерді талдау) жүргізу; 3) қазіргі уақытта мемлекет ұсынатын және мүгедектер үшін өзекті болып табылатын әлеуметтік қолдау мүмкіндіктері туралы өзекті ақпаратты

	қамтитын мүгедекке арналған технологиялық картаны әзірлеу.
Аталмыш проблеманың қазірде бар шешімдері	Жоқ
Аталмыш проблеманың ұсынылатын шешімі	<p>-мүгедектерді әлеуметтік қорғауды жүзеге асыратын Түркістан облысының мемлекеттік мекемелерін тарту;</p> <ul style="list-style-type: none"> - мемлекеттік мекемелер арасында өзара іс-қимыл бағдарламасына қатысушылардан одан әрі талдау үшін қажетті ақпаратты жинау; - деректермен алмасу мақсатында ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасына қатысушылармен кездесуді ұйымдастыру; - технологиялық картаны әзірлеу үшін зерттеу жүргізу; - зерттеу негізінде технологиялық карта әзірлеу; - дайын технологиялық картаны Түркістан облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының ресми сайтында және ақпараттық стендтерде орналастыру.
Күтілетін нәтиже	<p>Ұсынылған іс-шаралар кешенін өткізу мынадай нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасының арқасында технологиялық картада мүгедектердің

	<p>қажеттіліктеріне сәйкес келетін өзекті ақпарат ұсынылатын болады;</p> <p>- мүмкіндігі шектеулі адам мүгедектің әлеуметтік қорғау саласындағы мүмкіндіктері туралы өзекті деректерге ие болады, мүгедектердің көрсетілетін қызметтер спектріне қанағаттанушылығы артады.</p> <p>Ақпараттық өзара іс-қимыл бағдарламасына қатысушылар мүгедектерді әлеуметтік қорғауды жүзеге асыратын Түркістан облысының мемлекеттік мекемелері, атап айтқанда – Түркістан облысының дене шынықтыру және спорт басқармасы, Түркістан облысының адами әлеуетті дамыту басқармасы, Түркістан облысының мәдениет және тілдерді дамыту басқармасы, Түркістан облысының Қоғамдық денсаулық басқармасы және т.б.) өз кезегінде, Технологиялық карта жасау үшін өзекті ақпарат ұсынады, ақпараттық алмасу жүргізіледі, бұл мүгедектерге көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға ықпал етеді.</p>
<p>Әдебиет</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы ҚР 2005 жылғы 13 сәуірдегі N 39 Заңы. 2. Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 28 мамырдағы № 326 қаулысы. 3. Истомина Е.А. Законы в системе управления социальными рисками //

	<p>Вопросы управления. - 2015. - №3. - С. 226.</p> <p>Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. - М.: Изд-во МГСУ, 2002</p>
--	---